

I. ÉVF. // BUDAPEST, 1928 OKTÓBER HÓ // 6. SZÁM
MEGJELENIK ÉVENTE TÍZSZER

HISTORIA

SZERKESZTŐSÉG

MAGYAR MŰEMLÉKEK

SZERKESZTI

DR. SZONYI OTTÓ

A MŰEMLÉKEK-ORSZ. BIZOTTSÁGA ELŐADÓJA

HONISME ÉS HELYTÖRTÉNET

SZERKESZTI

DR. LUKINICH IMRE

A NEMZETI MŰZEUM SZÉCHENYI KÖNYVTÁRÁNAK
IGAZGATÓJA

HADIMŰZEUMI LAPOK

SZERKESZTI

AGGHÁZY KAMIL

A M. KIR. HADTÖRTÉNELMI MŰZEUM IGAZGATÓJA

PESTBUDAI EMLÉKLAPOK

SZERKESZTI

DR. GÁRDONYI ALBERT

SZÉKESFŐVÁROSI FŐLEVÉLTÁROS

FELELŐS SZERKESZTŐ HORVÁTH KÁROLY

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL
BUDAPEST VI, ANDRÁSSY-ÚT 20. TELEFON: AUTOMATA 299-92

E L Ő F I Z E T É S I D Í J A K
EGÉSZ ÉVRE ..... 30 P FÉLÉVRE..... 16 P

MINDEN
A LAPRA VONATKOZÓ LEVELEZÉS (KÉZIRAT, REKLAMÁCIÓ, ELŐFIZETÉS STB)
BUDAPEST VI, ANDRÁSSY-ÚT 20 ALÁ CÍMZENDŐ

TARTALOM.

	Oldal
<i>Honisme és helytörténet</i>	1
Volt-e Keserű nevű falu Szabolcs vármegye hajdani területén? — A százeves hortobágyi köhid. — 1848.	
<i>Hadimúzeumi lapok</i>	8
I. A m. kir. Hadtörténelmi múzeum közleményei. — II. Szemle. Az 1526. évi mohácsi hadjárat emlékművei. — Múzeumok. — Leletek és ásatások. — Könyvek és folyóiratok. — Veszteségeink. — Bajtársi összejövetelek. — Hősi emlékművek.	
<i>Pestbudai emléklapok</i>	13
A józsefvárosi „Zerge”-ház és telek. — Az Erzsébet-híd megnyitásának negyedszázados évfordulója.	

Melléklet:

Magyar műemlékek.

HONISME ÉS HELYTÖRTÉNET

DR. LUKINICH IMRE

A NEMZETI MÚZEUM SZÉCHENYI-KÖNYVTÁRÁNAK IGAZGATÓJA.

Volt-e Keserű nevű falu Szabolcs vármegye hajdani területén?

Észrevételek a „Feltárási váró templomok Hajdúszoboszló környékén” című cikkre.

A „Historia” 5. számának „Feltárási váró templomok Hajdúszoboszló környékén” című cikkére legyen szabad nékem néhány kiegészítő észrevételt tennem. Erre annyival inkább készíteném magamat, mert két évtizednél több idő óta foglalkozom a Debrecen környékén keletkezett élő és elpusztult települések, községek multjával. Kutatásaim eredményét több kisebb-nagyobb értekezésben feldolgoztam;¹ Debrecen vidékének történeti térképeit korok, sőt a magyar időkből, századok szerint megszerkesztettem és megrajoltam. A térképek publi-

kálásra várnak. Készítve vagyok a felszólalásra még azért is, mert ha nem csalódom, én volnék az első, aki Csánky Dezső útmutatása nyomán² pontosabban is megjelöltem Szoboszló, Szovát és Kaba között a középkori Keserűegyház fekvését. Az idézett cikk érdemes szerzője, dr. vitéz Málnási Ödön, ezt a feltevésünket azért tartja tévesnek, mert hiszen ő Szabolcs vármegye levéltárában nem találta meg okleveles bizonyítékát ilyen nevű szabolcsvármegyei falu létezésének. Az elpusztult Keserűegyházra vonatkozó megállapításomat én Debrecen város történeti levéltárában, az egykori titkos magánlevéltárban található XIV. századbéli oklevelekből merítettem.³ Ez oklevelek szerint Nagy Lajos király 1355. Keseren, Keserűegyház nevű birtokot a szomszédos Kabaegyházzal együtt Literati Mihály tárnokmesternek adományozza, mivelhogy előbbi tulajdonosának, Keresztély főesperesnek, aki a heremita barátok közé állott, e birtokról le kellett mondania. Fodor Mihály szováti nemes, a heremita barátta lett Keresztély főesperes apja, Szovát, Keserűegyház és Kabaegyház nevű szabolcsmegyei birtokokat, az imént mondott okból, még abban az

¹ E tárgy körébe vágó értekezéseim: Debrecen és vidékének urai az Árpád-kor végén és az Anjou-korban (Debrecen 1905.). — Vidékiek beköltözése Debrecenbe 1564—1640 között (Debrecen 1902.). — Debrecen határának kialakulása és birtokainak megszerzése (Debrecen 1916.). — Települések. Egyházai és egyházatlan falvak Debrecen város mai határa és külső birtokai területén a XI—XV. századokban. (A Gr. Tisza István Tudományok Társaság Honismertető Bizottságának kiadványa. Debrecen 1925.). — Birtokos nemes urak és jobbágy népesség Debrecen és Hajdú vm. területén a XVI. században. (Debreceni Képes Kalendárium 1908.) — Eltűnt és feledésbe menő helynevek Debrecen határában. (U. o. 1923.) — Eltűnt falvak és elfelejtett régi helynevek Hajdú vármegye területén. (U. o. 1926.) — A parlaghi, zámi, macsi, monostori és andaházi pusztatemplomhelyek feltárása és „Hol feküdt az ohati apátság?” (Debrecen város Múzeuma 1908., 1911., 1912., 1913. évi Jelentésében.) — A hortobágyi apátságok. (Századok, 1904.)

² Csánky Dezső: Hunyadiak kora. I. 518. Keserűegyház.

³ Debrecen város történeti levéltárában 24., 25., 27., 32. sz. diplomák. XVIII. századbéli hiteles másolatban.

évben, maga és fia nevében örökösen átadta Literáti Mihálynak; ekkor az anyai részért és leánynegyedért leányát Literátiné Fodor Ilonát is kielégítette, Literáti Mihályt és testvérét, Péter váradi prépostot csak két év múlva iktatta be, a debreceni Dózsa fiak és Pérehy Zanyó protestálása ellenére is a váradi káptalan Szovát, Kabaegyház és Keserűegyház birtokába. — Nagy Lajos király az adományozásra, átadásra és beiktatásra vonatkozó okleveleket Literáti Mihály és testvérei: István, András és Péter prépost kérésére privilégiális alakban is kiadta.

Ösmerős lévén a helyi viszonyokkal, én az elpusztult Keserűegyház fekvését, amely sem dülő, sem ér, sem halom nevében nem maradt fenn, a szováti határnak déli részén, a szoboszlai, kabai és tetétleni határok által érintett háromszögben, a főút közelében eső névtelen kis halmon és körülötte jelöltem meg a térképemen. Debrecen 1503-tól 1918-ig földesúr Szováton. Az úrbéri rendezés után a szováti határnak közönségesen Nagymező-nek nevezett egész déli része Debrecen városáé. Egy XVIII. századbeli tanukihallgatás során említenek egy pusztatemplomhelyet is a Nagymezőről. Ott ez a pusztatemplomhely teljesen megfelel a Szováttal és Kabával együtt emlegetett Keserűegyház elképzelhető fekvésének.

Következtetésemben tovább is mentem. Valószínű, hogy ez a Literáti Mihály tárnokmester vagy testvérei közül valamelyik: István vagy András, őse volt a XV. században szerepelt Szováti családnak, amely a Szepesyekkel együtt birtokos Szovát, Kaba, Boldogasszony-

teleke nevű jószágokban.⁴ Ez a Boldogasszonyteleke nevű birtok nem azonos sem a biharmegyei Komádi mellett fekvő ugyanilyen nevű pusztával,⁵ sem a Debrecen tövében, küszöbénél települt Boldogfalvával, az Árpádkori Tornával. Én Keserűegyházzal azonosítom. Ebben az esetben ugyanolyan helynévváltozást sejtek, amilyennel Debrecen körül a középkorban nem egyszer találkozunk, amikor a korábbi, olykor pogányeredetű helynevet a falu védőszentje nevével cserélték fel. Így lett Tornából Boldogasszonyfalva, röviden Boldogfalva, Lombiból (melyet a Málnási cikke Szombinak mond) Szentkereszt, Zomayomból Angyalháza, Újklakból Szentjános. Keserűegyháza is így vehette fel védőszentjének, Boldogasszonynak a nevét, talán elnéptelenedése után, mert Boldogasszonytelkét 1461-ben már mint pusztát említik.⁶

Kornyóra vonatkozóan is tehetek megjegyzést. A dr. Málnási által megnevezett Kornyóhalom (a szoboszlai Köteles-pusztán) nemcsak a szájhagyomány, de XV. századbeli oklevelek szerint is többszázados birtoknevet őriz. Az ősi Pérehy- és Szepesy-családok Köteles, Péres, Bodóháza stb. falvaival együtt szólnak az oklevelek Kornyóhalma és Kornyóteleke nevű biharmegyei birtokról,⁷ de semmi bizonyíték sincs arról, hogy Kornyóteleke templomos falu lett volna.

Dr. Zoltai Lajos:

⁴ Csánky id. m. I. 542. és Debrecen város levélt. diplomagyűjt. 211.

⁵ Csánky id. m. I. 640. Boldogasszonyteleke.

⁶ Debrecen város levélt. dipl. 211.

⁷ U. o. Dipl. 129., 130., 135. és Szabolcs vm. mohácsi vész előtti oklevelei.

DEBRECEN

A százéves hortobágyi kőhíd.*

Magyarországon több mint 5000 olyan közúti kőhíd van, melyek két méternél nagyobb nyílásúak. E kőhidak között a Göllnitz-folyót (Szepes megye) áthidaló kétnyílású híd a legnagyobb boltozatú (boltozatnyílása 17,2 méter) a kilenc nyílású hortobágyi kőhíd pedig a leghosszabb (76 $\frac{3}{4}$ méter).

A hortobágyi híd közel 600 éves multra tekinthet vissza. A váradi káptalan ugyanis Nagy Lajos király parancsára 1346. november 13-án kelt okiratában osztja két egyenlő részre Péter fia, Kozma és Pál fia, László között a Zomajun nevű birtokot, valamint a „Hurtubag“ = hortobágyi híd vámját.¹ Ez időben fahíd állhatott itten, melyről későbbi időkben is érdekes dolgok olvashatók Debrecen város levéltárában.

Így 1699. június 9-én elrendeli a tanács,² hogy felesketi Vasvári Istvánt a vámszedésre, s ha szolgálata nem tetszenék, bármely hónapban szabadon elbocsájthatja.

1704. január 26-án póstalegényeket és lovakat állít a tanács a hortobágyi hídhoz.³

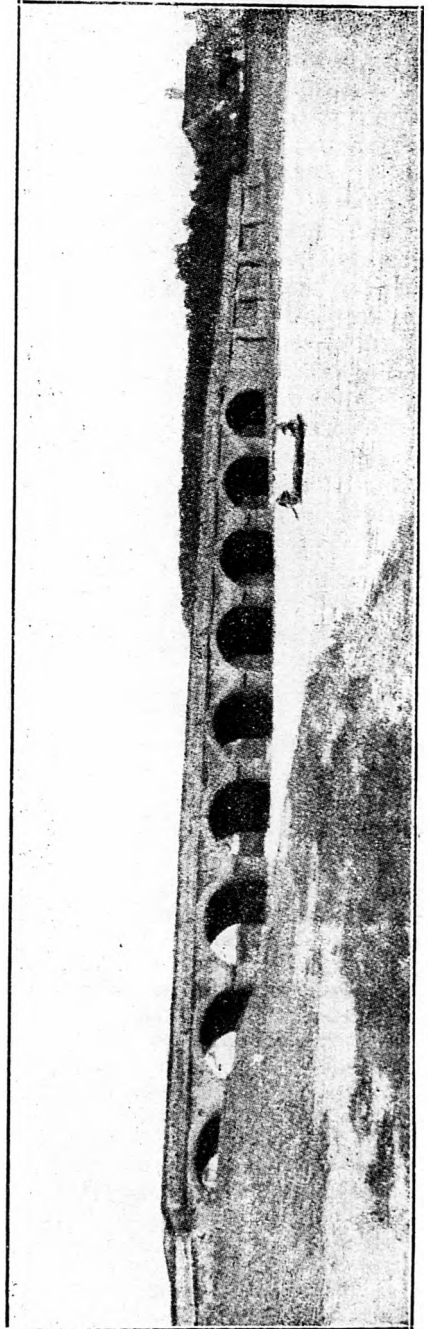
1735-ben a marhaesempészekkel szemben intézkedik Debrecen város tanácsa. A szepesi kamara 1735. április hó 1-én kelt rendelete következtében a hídhoz ört állít, ki a keresz-

* Lásd: Lósy-Schmidt Ede máv. főmérnök, a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet könyvtárosa: „A hortobágyi kőhíd, 1827—1833.“ Budapest, Egyetemi Nyomda.

¹ Debrecen város levéltára: Diplomagyűjtemény 22. sz. hiteles másolat. Továbbá Herpay Gábor: Debrecen szab. kir. város levéltára diplomagyűjteményének regesztái. Debrecen, 1916, 23. l.

² Tanácsi jegyzőkönyv ugyanazon nappól, 1699 június 9.

³ 1704. évi tanácsi jegyzőkönyv: január 26-i conclusum, 716. l.

A hortobágyi híd. A kép jobb oldalán a híres hortobágyi, illetve mátai csárda.

tül hajtott marhaszállítmányokat a harmincadhivatalhoz bejelenteni kötelesek.⁴ Ugyancsak a szepesi kamara 1738. szeptember 1-én kelt rendeletére pedig aziránt intézkedik, hogy a hortobágyi hídnál ne szedjenek vámot a kinstár részére Szolnokba sőt szállító, vagy onnan visszatérő egyénektől.⁵

A hortobágyi fahíd azonban sok gondot is okoz Debrecen városának, mert igen gyakran szorul javításra. Így 1825 nyarán Komlósi Dániel és Markos György szenátorokat s velük Kémeri Mihály főrendert⁶ küldi ki a tanács a híd javításának megállapítására. Utóbbi 1825. június hó 4-én tesz jelentést, mely szerint a javításokhoz 111 darab különféle nagyságú gerendára van szükség s a javításokat Márkus György hortobágyi vízimolnár és ácsmester 250 váltóforintért vállalta el.⁷

Már ezen jelentést megelőzőleg is foglalkozott azonban a tanács azon gondolattal, hogy a fahíd helyett kőhidat fog építtetni. Így 1824-ben elkészíttette a kőhíd plánumát,⁸ nemkülönben sumptuum projectumát.⁹

A terv azonban terv marad 1827. dec. 1-éig, amikor is a városi közgyűlésen a már említett Kémeri népszószóló újból jelentést tesz a fahíd szükséges javításáról és arról, hogy „a nemes város közönséges pénztárjára sokkal tanátsosabb“ lenne a kőhíd felépítése. Ennek alapján a má-

jus 9-i közgyűlés utasítja Fodor szenátort, hogy figyelemmel az 1824 óta lényegesen csökkent árakra és bérekre új tervezetet készíttessen.¹⁰

Ennek alapján három építőmester hivatott fel ajánlattételre, akik is a következő összegű költségvetéseket nyújtották be:

Povolini Ferenc	28.551 W. f.	82 ¾ kr.
Litsmann József	33.307 W. f.	20 kr.
Köhler György	28.000 W. f.	— kr.

Érdekes megemlíteni, hogy az első ajánlattevő a hídoszlopok kötőanyagául egri puzzolánföldet javasol, a két utóbbi pedig olajkitt-habarcot. Debrecen lelkiismeretes tanácsa e tárgyban felvilágosításért fordul Eger városához, melynek bírása és tanácsa 1831. május 12-én kelt válasziratában közli, hogy a puzzolánföld vízi építkezésekhez kitűnően alkalmas és az úgynevezett Rác-bánya bérlejtől vékás puttononkint 6 kr-ért kapható.¹¹

Érdekes megemlíteni, hogy a hortobágyi hídról Jókai Mór is megemlékezik „Sárga rózsa“ című regényében, a következőket írva: „A debreceniek azt állítják, hogy azért oly szilárd az a híd, mert az építéshez való meszet tejjel oltották meg; az irigyek viszont azt mondják, hogy a debreceni homokszőlő boraival lett az a mész megojtva, az húzta úgy össze.“

1827. május 19-én már az építés helyére hordják a város óhátí erdejéből a téglaegetéshez szükséges famennyiséget, s Fodor Ferenc szenátor a téglavetőkkel 400.000 darab téglaegetésére meg is köti a szerződést.¹²

1827. augusztus 22-én a város részé-

¹⁰ Jelentések, 1827, 275. sz. rel. és Protocolum Politic de Anno 1827. (Rendtartási jegyzőkönyv 1827-ről.) 193. szám.

¹¹ Conceptus, 150. sz., 1831.

* Alkalmasint a casein-os (túróval kevert) vakolatra vonatkozó népi reminiscencia.

¹² Jelentések, 56. rel., 1827, és 150. rel., 1827, ezenkívül rendtartási jegyzőkönyv 1827-ről. 112. és 194. szám.

⁴ Vegyes iratok, 438. szám, 1735.

⁵ Vegyes iratok 569. szám, 1738.

⁶ Fűrmender (Vormunder, Vormund) annyira mint gyám, lásd Pallas Lex. VII. 731. Debrecen városának két tanácsa volt: belső és külső tanács. A külső tanács főnökét, aki a város gazdasági ügyeit intézte, hívták népszószóló vagy népnagynak, azaz fűrmendernek. Győrben: szónok, tribunus.

⁷ Jelentések, 234. reláció, 1825.

⁸ Tervrajzát. A terv szót Széchenyi használja először 1833-ban (Híd, 27.), míg a tervrajz szó Ballaginál fordul elő először 1846-ban.

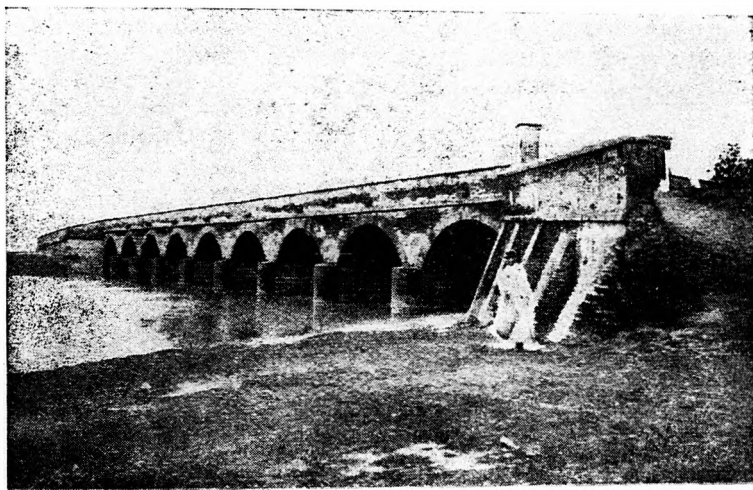
⁹ Költségvetését. A költségvetés szó Szily Kálmán szerint a Magyar Tudós Társaság kiadásában 1835-ben megjelent zsebszótár második részében fordul elő először.

ről kiküldött bizottság, melynek tagjai Komlósi Dániel, Markos György, Fodor Sámuel szenátorok, Kémeri Mihály főmester, Somogyi János, Földi János és Vétsey József, továbbá a városi geometra és az egyik építőmester voltak, ki is jelölik¹³ az új híd helyét. Három nappal később, augusztus 25-én pedig a közgyűlésen elfogadott és legjobbnak talált terveket a tanács felsőbb jóváhagyás végett a m. kir. udvari kamarához terjeszti fel.

méltóságú m. királyi udvari kamarához terjeszti fel.¹⁵

Az engedély azonban késik s a város kénytelen azt 1823. december 23-án megsürgetni. Ekkor tartózkodik ugyanis Budán Komlósi Dániel tanácsnok, mint a nádor vezetése alatt üléselő Országos Bizottság tagja.¹⁶

Még többszöri sürgetés után végre május 14-én értesíti az udvari kamara a tanácsot, hogy az egész ügyet Ő Felsőége legkegyelmesebb döntése alá bocsátotta.¹⁷

A hortobágyi híd déli homlokzata.

Közben megindul az építkezés és 1827. november elején a Hortobágy mindkét partján már két-két mederpillér áll készen. Ez időben érkezik meg a királyi építőigazgatóság műszaki kívánságait tartalmazó és december 19-én kelt udvari kamarai rendelet, mely az építés beszüntetését rendeli el.¹⁴

A tanács 1828. január 3-án közgyűlésben foglalkozik a rendelettel; utasítja Fodor tanácsnokot a tervek megfelelő és megkívánt módosítására és ezután azokat újból a nagy-

A bécsi főépítőkormányánál is azonban többször meg kell az ügyet sürgetni, mit a város megkeresésére Biermann Mihály kir. udv. ágens intéz el.¹⁸

Végre 1828. augusztus elején megérkezik az udvari kamara útján a kívánt rescriptum, mely az építést és a 10.376 forint és 50²/₃ kr. építési költséget engedélyezi. Azonban utasította a királyi leirat a városi tanácsot, hogy hasonló fonto-

¹³ 33. Conc. 1828. Exp. 1828 feb. 5.

¹⁶ 94. Conceptus, 1828.

¹⁴ Jelentések, 273. rel., 1827. és Rendt. izó. 291. szám.

¹⁷ 139. Conceptus, 1828, és Intimata Cameralia, 20., 1828.

¹⁸ Ad. 236. Conc., 1828.

¹⁵ Intimata Cameralia, 1., 1828.

sabb építkezésekhez a jövőben idejekorán szerezzék meg a felsőbb jóváhagyást és tartsa szem előtt a legnagyobb takarékoságot.¹⁹

Meg volt ugyan már a királyi engedély, de a Hortobágy folyó magas vízállása az építés folytatását csak 1829 július havában tette lehetővé. Ekkor is azonban sok akadállyal és csak lassan haladhatott az előre. Az építéshez szükséges faragott köveket a borsodmegyei harsányi, szomolyai, novaji; a hontmegyei demendi és a tokaji kőbányákból részben a Tiszán, részben tengelyen kellett leszállítani. 1830-ban a nagy árvíz, 1831-ben pedig az Oroszországból behurcolt kolera, melynek Debrecenben is 2152 áldozata volt, hátráltatták az építkezést.

1831. év végén készült el Litsmann József vállalkozó a munkálatokkal annyira, hogy csak a szárnyfalak elkészítése és a kocsitűt kikövezése volt hátra.

1833. július 24-ig Liszkai Sámuel

városi geometra jelentése szerint ezen munkálatok is befejeződtek és ugyanezen év szeptember havában a régi favéd is lebontatott.²⁰

Az ekként kereken 7 évig épült híd méltó nevezetessége Hortobágyinak, melyről ma, 100 éves korában, illő dolog megemlékezni. Jókai Mór e hídról azt írja „Sárga Rózsa“ című regényében, hogy az igazi szittya-építészet monumentális remeke. Dr. K. Tóth Mihály pedig a hortobágyi pusztát ismertető leírásában a debreceni polgár büszkeségét adja vissza, aki ugyanis azért nem megy sem Budapestre, sem nagyobb városba, mert hisz: „minek is mennék, úgy sincs ott külön híd a mienknél.“

Boldog város, melynek polgárai büszkék szülőföldjükre. E büszkeség az otthon szeretet alapja, a múlt megbecsülésének igazolója s a szebb jövőt remélő öntudatos magyarnak igaz megnyilatkozása.

Horváth Károly.

1848.

1848 november hó.

November 10. Pest.

Kolodziejcki Xavér 19 éves leány ifjú merényletet követ el *Bem* József ellen, ennek István főherceg-szállodai lakásán. A golyó *Bem* által sebzi meg, de azért *Jordán László* — segéd tisztje — segítségével saját kezűleg tudja merényletjét átadni a rendőrségnek.

November 20. Letenye (Zala megye).

Perczel Mór tábornok szétver befordított horvát csapatokat.

1848 december hó.

December 1. Pest.

Kossuth kinczezi *Bem* József tá-

bornokot az erdélyi hadsereg fővezérévé.

December 16. Sopron.

Windischgrätz főparancsnok rendelkezése *Bécsujhely* felől, *Welden* altábornagy parancsára pedig gróf *Schaffgotsche* őrnagy *Ebenfurth-Höflein* felől 3 század ogulini határőrrel és egy osztály *Wrbna-chevauxlegers*rel megszállják a várost, mire a kb. 100 főnyi magyar őrség, maga mögött a hidakat és vasutat szétrombolva, önként visszavonul *Kapuvár* felé.

December 18. Moson.

Görgey Arthur tábornok megveri *Ottinger* osztrák tábornok csapatait. Magyar részről 4 század *Württemberg*-huszár, osztrák részről pedig 12

¹⁹ *Intimata Cameralia*, 32., 1828, a kívánt leírat eredetije az Országos Levéltárban; száma: *Benignae resolutionis* 1828. Júl. No. 29.

²⁰ Jelentés, 490., 1833 és Rendt. jegyzőkönyv, 852. 1833.

lovasszázad és egy lovasüteg vett részt a hareban, melyben különösen kitűntek *Zehlhoffer* őrnagy (4. husz. ezr.), *Görgey Kornél* őrnagy és *Szegedy Imre* alezredes (9. husz. ezr.)

December 27. Kőszeg.

Gróf *Althan* osztrák alezredes megszállja a várost és 100.000 frt hadisarcot vet ki.

December 28. Székszó (Borsod m.).

Ütközet *Mészáros Lázár* altábornagy és *Schlick* altábornagy között. Magyar részről 14.000 gyalogos, 1500 lovas és 23 ágyú, osztrák részről kb. 8000 ember és 15 ágyú. A magyar tábor előcsapatát a lengyel légió 3 százada, 1 század Koburg-huszár és két ágyú képezték *Rembowski* őrnagy parancsnoksága alatt. Vezérkari főnök *Csermelyi* őrnagy, vezérkari tiszték pedig *Benkő* százados és *Edényi* főhadnagy voltak. A középhadat *Puszky Sándor* alezredes, a jobbszárnyat pedig *Bobory* őrnagy vezette.

Az ütközet után *Schlick* Kassa felé vonult vissza, aholvá félig megfagyott sereggel érkezett.

Komárom.

E napon történt az első ágyú lövés a vár körülvételére. Ószónynél mutatkozó osztrákokra. Az ágyút *Krivácsy József* tüzérszázados irányozta.

Bábolna (Komárom megye).

A *Görgey* visszavonulását fedező utóvédandárt a sűrű ködben meglepi és váratlanul megtámadja *Ottinger* tábornok négyszeres túlerő-

ben lévő lovasdandára. A meglepetés nyomán támadt zavarban a 34-es honvédszászlóalj megadja magát, a többi pedig futva menekül. Magyar részről hét tiszt és hétszáz főnyi legénység jut fogságba.

Az utóvéd parancsnoka, *Görgey Kornél* őrnagy ezen kudarc után parancsnokságtóli felmentését és régi Miklós-huszárezredéhez való visszahelyezését kéri.

December 29. Komárom.

Báró *Majthényi István* várparancsnok, *Meszlényi Jenő* ezredes-térparancsnok — *Kossuth* sógora — közbelépésére visszautasítja gróf *Wrbna László* csász. altábornagnak a vár feladására intézett felhívását, mire utóbbi parancsára *Ramberg* csász. tábornok elzárja a városnyi hídfőjét.

December 30. Moór (Fehér m.).

Ütközet *Perczel Mór* tábornok és *Jellasics* csapatai között. Magyar részről kb. 6000 ember, a bán részéről 16.000 ember. Veszteségünk kb. 500 halott és sebesült, 1000 fogoly. *Perczel* hadai felbomlottak és a fő-seregtől való végleges elvágását csakis *Görgey* intézkedése akadályozta meg.

December 31. Pest.

Pontban éjfélkor fejezi be az országgyűlés a fővárosi Vigadóban utolsó pesti ülését és székhelyét Debrecenbe teszi át.

A Szolnokra vezető vasút pályaházából pedig megkezdődött a feladott főváros közönségének menekülése.

H. K.

(Folytatjuk.)

HADIMŰZEUMI LAPOK

AGGHÁZY KAMIL A HADTÖRTÉNELMI MŰZEUM IGAZGATÓJA

I. A M. K. HADTÖRTÉNELMI MŰZEUM KÖZLEMÉNYEI.

A múzeum pontos címe: M. Kir. Hadtörténelmi Múzeum, Budapest IX, Üllői-út 49. I. emelet. Telefon: József 364-12. 7-es mellékállomás (múzeum).

A látogatás szünetelése. Intézetünk végleges hajléka tudvalevőleg a budavári Nándor-laktanya nyugati szárnyépülete, melynek főbejárata a Bástya-sétány 40. szám alatt van. Az épületnek a múzeum céljára való *külső* átalakítása 1926 októberében kezdődött meg. A még benne szállá- soló csapatokra való tekintettel a munka csak fokozatosan haladhatott. Nemrég sikerült az elhelyezési kérdést megoldani s így október közepén az épület *belső* átalakítása is megkezdődhet. Az egy esztendőre tervezett munkálatok első része *decemberben* ér véget. Addig lebonyolódik az igazgatóság és a kiállítási anyag egy részének beköltözése, melyet csakhamar követ a többi is. Az épület *többi* részének átalakítása 1929 folyamán történik meg, míg a gyűjtemények elrendezése és a nagyközönség számára való megnyitása 1930 tavaszára várható.

Fentieket előrebocsájtva, *értesítjük tisztelt barátainkat, hogy a küszöbön álló költözés előkészületeit és a csomagolást megkezdvén, a IX. Üllői-út 49. szám alatt úgy az egyenkénti, mint a csoportos látogatást is megszüntettük. Mielőbbi viszontlátásra Budavárában!*

A múzeum gyarapodása. Intézetünk anyagát a közelmúltban gyarapították:

Wachtel Gyula, Ruszt Mihály, Roska József alezredes, Bevilaqua Béla dr., Bayer-Krucsay Lajos dr., Niklovits Károly, Csaszgóczy Emil ezredes, dr. Szűcs Zoltán ny. kúriai bíró, dr. Molnár Gyula ezredes, Kosztolánczy Lajos, Lovászy János, vitéz Mártonffy-Pillepich Béla ezredes, Fekete József tiszthelyettes, Kállay Oszkárné, Böhm Aurél tábornok neje, dr. Lovas Elemér bencés tanár, Győr, Gellért Elemér főorvos, Pogány Géza ezredes, Nagy Miklós kormánytanácsos, Görgy Aladár, Póka Irén, dr. Cseh András Béla m. kir. áll. rendőrségi orvos, Krizsán Endre v. tart. főhadnagy, genci Takáts Imre, Leimetter János főhadnagy, Mauthner Mária, dr. Stein Aurél Srinagar (India), Baum József, A. H. Gyldenfalk Kopenhága, Horváth János százados, dr. Barok György alorvos, Wilhelm Trinks Wien, Herold Antal.

A felsoroltaknak az általuk beküldött tárgyakért (hősiemlék-fényképek, különféle könyvek, metszetek, füzetek, okmányok, levelezőlapok, újságok, diapozítívek, rajzok, pénzek, pecsétek, sapkajelvények, érmek, kitüntetések, térképek, plakettek, zászlók, fegyverek, egyenruhák, kardok, lövedékek, szobrok) és egyéb adományokért ezúton is hálás köszönetet mond az intézet igazgatósága.

II. SZEMLE.

Az 1526. évi mohácsi hadjárat emlékművei.

1923 tavaszán dr. Spolarich Lajos kir. járásbíró vetette fel az eszmét

a mohácsi csata 400-ik évfordulójának kegyeletes megülésére.

Május havában Aggházy igazgató az ő felkérésére készítette el az

országos ünnepség alaptervezetét, melynek egyik fontos pontja volt II. Lajos király és serege tragikus útjának emlékművekkel való megjelölése.

Június 10-én, a Néprajzi Társaság mohácsi vándorgyűlése alkalmával megalakult az ünnep mohácsi és budapesti előkészítő bizottsága, mely a tervezetet teljes egészében elfogadta.

1924/25-ben az előkészítő munka folyt.

1926 elején megalakult a hivatalos emlékbizottság és az Országos Bizottság.

Augusztus 29-én megkezdődött a kegyeleti ünnepségek sorozata. Közük legnagyobb szabású természetesen a mohácsi helyi ünnep volt, melyen a kormányzó, a kormány, a hatóságok és testületek egész sora, számos egyházi, polgári és katonai előkelőség vett részt. Emlékezetessé tette az ünnepséget a kormányzó és a török követ beszéde.

Egyúttal megkezdődött a mohácsi útvonali emlékművek felállítása az alábbi sorrendben:

1926. augusztus 22. Dunapentele (1 magyar, 1 latin).
 szeptember 8. Ercsi.
 október 24. Szekszárd.
 november 7. Tolna.
 december 19. Érd (1 magyar, 1 lengyel).

1927. október 31. Báta.

1928. április 29. Dunaszekcső.
 június 15. Dunaföldvár.
 augusztus 29. Budapest.

(Az utolsó kivételével valamennyi Aggházy szövegével; a helyszíni és sajtóbeli előkészítést, valamint az ünneprendezést dr. Bevilacqua Béla adjunktus végezte.)

Hátra van még a paksi, bátaszéki és a mohácsi csatateri emlékművek, valamint néhány, a hadjárattal más kapcsolatban (a székesfehérvári királytemetés, az elesett főpapok stb. és a török sereg alföldi hazavonulása) levő emlékmű felállítása.

Ezekkel a nagy katasztrófa összefüggő, helyszíni megörökítése oly nagyszabású és tanulságos emlékműsorozattá egészül ki, amelyhez hasonlót sehol a világon nem találunk.¹
 (Th. G.)

Múzeumok.

A nyár folyamán megnyílt a *hódmezővásárhelyi* Néprajzi Múzeum, melyet még 1904-ben alapítottak, azonban a háború alatt megszűnt. A városi tanács Móra Ferenc szegedi múzeumigazgató közreműködésével rendeztette a gazdag gyűjteményt, hogy újból átadhassa hivatásának.

*

Báthory István kardját egy bécsi régiségkereskedő a *varsói* hadimúzeumnak *ajándékozta* abból az alkalmából, hogy 350 év előtt vetette meg Báthory István az állandó lengyel hadsereg alapját. A kard azelőtt a drezdai múzeumban volt és a magyar múzeumoknak is felajánlották *megvételre*, de a 7000 dolláros ár miatt egyik sem tudta megvenni.

Bécsben előmunkálatok folynak egy nemzetközi eszperantó múzeum létesítésére. A költségeket részben állami támogatásból fedezik, részben pedig az egész világ eszperantistáinak gyűjtéséből.

Bécsben megnyitották a Néprajzi Múzeumot, mely a Természettudományi Múzeumból vált ki és lett önálló múzeummá. A világ minden országából és minden időből összegyűjtött mintegy 150.000 értékes tárgy nyert elhelyezést a Neue Burg Ringstrasse-ra néző részében.

Velencében megnyílt a Ca Pesaro remek termeiben a *Marco Polo*-ról elnevezett Museo orientale, vagyis keletázsiai múzeum, mely méltán sorakozik az amerikai, londoni és német hasonló gyűjtemények mellé.

¹ Hasonló útvonali emléksorozatot tervez az intézet a szabadságharc 80. évfordulója alkalmából Csonkamagyarország azon főbb helyein, melyeken Görgei tábornok vonult át seregével. *A szerkesztő.*

Az *angorai* etnográfiai múzeum ősszel nyílik meg. A gyűjtés és elrendezés szakszerű munkáját hazánkfi, Mészáros Gyula történész és etnografus végezte.

A spanyolországi *San Sebastian*-ban szeptemberben nyílt meg a tengerészeti kiállítás, mely tíz főcsoportban mutatja be a tengerészettel foglalkozó tudományok, ipar és kereskedelem eszközeit, vívmányait és részletesen kiterjed a hadihajóépítésre és haditengerészetre.

A *krakói* Korniczky-könyvtárban Napoleonnak történelmileg igen nagyjelentőségű eredeti kéziratait fedezték fel, melyek az 1793 és 97 közötti időkből erednek és az olasz hadjárat terveivel foglalkoznak. Az okmányok valószínűleg Napoleon barátnője, Waleska Mária grófnő révén jutottak oda.

Aix szigetén szeptember havában avatták fel az új Napoleon-múzeumot, amelyet Gourgaud báró létesített, akinek dédapja Napoleon egyik leghívebb embere volt és megosztotta vele a Szent Ilona szigeti száműzetést. *Aix* szigetéhez annak az emléke fűződik, hogy Napoleon ott tartózkodott, mikor az angoloknak 1815 július 15-én megadta magát.

Münchenben szeptember havában országos ünnepség keretében helyezték el a Deutsches Museum könyvtárának alapkövét.

Leletek és ásatások.

Hódmezővásárhely mellett, Kopács-on, Móra Ferenc múzeumigazgató 1500 éves gepida-sírokra bukkant, melyekben kardokat, használati tárgyakat és egy különleges domborművű pajzsot talált.

Fejes György pécsi múzeumi igazgató *Siklós* környékén feltárta az 1270 körül épült bajesi páloskolostor alapfalait, melyek a török megszállás alatt pusztultak el. I. Ulászló idejéből való ezüstdénárokat, réz- és bronzlemezeket, késdarabokat, agyagedényeket és sok csontot talált.

Pécsett a csatornázási munkálatok alkalmával két római sírra bukkantak. Az egyik sírban egy arany kar kötöt, római pénzeket és eszerépvázakat találtak. A leleteket a pécsi múzeumban helyezték el.

Szentesen a Mátéffy-gőzmalom közelében csontvázakra és különböző kőedényekre bukkantak. Egy más helyen bronzkori tört találtak.

Vasvármegye és *Szombathely* város kultúregyesülete Baltaváron ásatásokat folytat, melyen a British Museum igazgatója, F. A. Bather is résztvett.

A hevesmegyei *Poroszló* község határában, az egyik avar sáncgyűrűben földmunkálatok közben őskori aranyékszereket találtak. Az aranylemezek kidolgozása, a kék és piros zománcozás, főleg a rajtuk levő egyiptomi ábrák az ékszerek egyiptomi eredetére vallanak. A leletet Andó Sámuel főjegyző a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozta.

*

Athénben amerikai tőkével fogják feltárni a világhírű Agorát, a régi görög főváros piacterét. A munka, melyet 1929 tavaszán kezdenek meg, 20 esztendőre van tervezve.

Egy francia kutató-expedíció *egyiptomi* ásatásai folyamán Thebe mellett 30 méter mélységben feltárta a XXV. dinasztiaiból való Taharka király (688—633 Kr. e.) templomát. Azonkívül rátaláltak azon tárgyakra, melyeket 1831-ben egy másik francia expedíció fedezett fel, amikor II. Ramses obeliszkjét — mely ma Párizsban a Place de la Concorde-on van felállítva — a luxori templomból kiemelték.

Könyvek és folyóiratok.

József királyi herceg „A világháború, úgy, amint én láttam” című többkötetes nagy munkájának második kötete a közelmúltban jelent meg a M. Tudományos Akadémia kiadásában. Az új kötet a történetírásnak becses és nélkülözhetetlen

forrásmunkája lesz. Míg az első kötet a kárpáti és lengyelországi harcokat öleli fel, a második kötet a doberdói és az isonzói csatákat ismerteti.

Divéky Adorján dr., a varsói egyetem tanára, nagyobb tanulmányt írt „A lengyelországi könyv- és levéltárak magyar vonatkozású kézirati anyaga” címmel. A szerző részletesen ismerteti a krakói, a lembergi, a varsói, a pózeni, a thorni, a vilnai és danzigi nevezetesebb köz- és magánlevéltárak és könyvtárak anyagát. A Czartoryski hercegi levéltárban sok adat van Rákóczi felkeléséről. A varsói levéltárban pedig Báthory István magyar hadseregének teljes névsora meg van. A Jagellók-könyvtárában érdekesek a krakói magyar diákokra vonatkozó feljegyzések.

„Magyar vér Boszniában” címen adta ki *Kenedy Géza* az 1878-i boszniai okkupáció történetét. A szerző maga is résztvett a hadjáratban és sok adatot közöl a budapesti 32., a kecskeméti 38., a szegedi 46. és a pécsi 52. gyalogezred küzdelméről.

A *M. Kir. Hadtörténelmi Levéltár* iratanyagáról katalógust adott ki, mely saját kiadásában jelent meg.

„Hadseregünk ellátása a világháborúban” címmel értékes mű első kötete jelent meg *Gottl* és *Mojzer* tábornokok szerkesztésében.

A „*Műgyűjtő*” folyóirat szeptember havi kettős számában tizenhat tanulmány jelent meg magyar, német és francia nyelven Magyarországon múzeumi múkinseiről.

A „*Hadtörténelmi Közlemények*” legutóbbi füzetében Gyalóky Jenő tanulmányt írt az 1604. évi biharmegyei hadjáratról, Iványi Béla dr. a tüzérség történetét ismerteti 1711-ig, Janicsok István dr. a török-magyar világról szóló krónikákat közöl, Berkó István kimutatást ad arról, hogy az egyes csatákban hány magyar és osztrák katona kapott kiüntetést.

Veszteségeink.

Intézetünk barátai és támogatói közül a közelmúltban elhunytak:

Vitéz *Csörgey* Károly tábornok, gyergyószentmiklósi *Balás* Manó br. ny. altábornagy, a magyar testőrség volt parancsnoka, *Thaisz* László vezérőrnagy, oppavári *Nickl* Vilmos altábornagy, gyulai *Gaál* Jenő ny. 6-os huszáralezredes, vitéz *Willerding* Rezső br. gyalogsági tábornok, a Mária Terézia-rend lovagja.

Emléküket kegyelettel őrizzük intézetünkben.

Bajtársi összejövetelt tartott:

Június hóban:

2-án a volt m. kir. 70. honvéd tüzérdandár Budapesten,

2-án a volt marosvásárhelyi 23. vadászzászlóalj Budapesten,

2-án a volt marosvásárhelyi magyar királyi 22. honvéd gyalogezred Budapesten,

9-én az egykori 29. honvéd gyalogezred Budapesten,

9-én a volt nyitrai 14. honvéd gyalogezred a piskovereci diadalmas csata emlékére Budapesten,

9-én a volt es. és kir. 65. gyalogezred Budapesten,

14-én a volt m. kir. 19. honvéd gyalogezred Budapesten,

16-án a volt es. és kir. 60. számú tüzérdandár ezredei (60., 160., 73., VI.) Budapesten,

*

24-én emlékünnepet tartott a Ludovikán az „1919. Júniusi Bajtársak Szövetsége” a m. kir. Ludovika Akadémia parancsnokságával együttesen az 1919 június 24-i ellenforradalom kilencedik évfordulója alkalmából.

Augusztus hóban:

4-én a volt 38. honvéd rohamzászlóalj társasköre a wygodai csata évfordulóján Budapesten,

13-án a volt es. és kir. 32. gyalogezred 8. századának az 1878. évi bosz-

niai okkupációs hadjáratban részt vett tagjai, a Ravnicénél történt katasztrófa 50. évfordulón, Budapesten.

17-én az egykori 1. honvéd huszárezred a gorodoki csata évfordulóján Budapesten,

17-én a volt m. kir. zalaegerszegi 6. honvéd huszárezred és a volt m. kir. 6. népfelkelő huszárosztály Budapesten,

17-én a volt m. kir. 8. honvéd huszárezred a gorodoki lovasszata évfordulóján Budapesten,

19-én a tábori csendőrök Budapesten,

26-án az egykori cs. és kir. 26. gyalogezred tagjai Esztergomban,

31-én a volt temesvári 61-es gyalogezred tagjai Budapesten.

Hösi emlékművet állított:

a Dunaharaszti melletti *Szilágyi-telep* június 1-én,

a sopronmegyei *Rábapordány* községe június 2-án,

a *székesfőváros* Alsóerdősor 7. sz. alatti Erzsébet-szegényház jún. 2-án,

a *budapesti* Országos Izraelita Tanítóképző Intézet két tanárának és 25 volt növendéke emlékére június 3-án,

Becske község 46 hősi halottjának június hó 10-én,

Székesfehérvár a 17-es honvédeknek június 10-én,

a fejérmegyei *Sárkeresztes* község 39 hősi halottjának június 17-én,

Törökkoppány község 51 hősi halottjának június 20-án,

Páty nagyközség a 113 hősi halottjának június 24-én,

Mezőberény 572 hősi halottjának június 24-én,

*

Szeptember 11-én, Szigetvár elesésének 362. évfordulóján az Országos Kanizsai Dorottya Bizottság megkoszorúzta Zrinyi Miklósnak Andrassy-úti szobrát.

Berettyóújfalun szeptember 11-én helyezték végleges sírba borosjenői vitéz Kádár Istvánnak, II. Rákóczi György erdélyi fejedelem hajdúhad-

nagyának földi maradványait, aki 1658. szeptember 21-én a Berettyó-híd védelmében, a tatárok nyilaitól hősi halált halt. A síremléket a Kádár-család emelte, a sír területét pedig az Országos Kanizsai Dorottya Bizottság nevére telekkönyvezette.

*

Casale (Olaszország) a város 500 hősi halottjának május 25-én,

Piacenza az olasz utászok emlékére május 28-án,

Alessandria a carabinieri-kaszárnyában június 5-én,

Rómában a „Castro Pietro“ kaszárnya udvarán a „Piemonte Reale“ lovasezred a Sforzesco-i ütközet (az osztrákok ellen 1849. márc. 21-én) emlékére június 5-én.

250 *amerikai* légionárius az Argonne-okban két emlékművet júniusban, az alsóausztriai csendőrök hősi emlékművét május hóban *Bécsben*.

Soissonsban 3987 francia és angol katona emlékére, akik 1918-ban a Marne-i csatában eltűntek, júliusban,

Canberrában, az ausztráliai egyesült államok fővárosában,

a *Westende* és *Nieuport* közötti úton 566 angol katonának június hóban,

Lille mellett *Casselban*, ahol a háború első hónapjaiban a francia főhadiszállás volt, július hóban leplezték le Foch marsall lovasszobrát, melyen Poincaré méltatta Foch marsall érdemeit a világháborúban.

Vitéz Bély Alajos őrnagy, *londoni* magyar katonai attasé június 5-én megkoszorúzta a londoni Ismeretlen Katona sírját.

Tarnowban mauzoleumot emelt a lengyel nemzet Bem Józsefnek, a lengyel és magyar szabadságharc legendás hőisének. A magyar Bem-bizottság emléktábláját is beillesztették a mauzoleum falába. Az emléktábla szövege: „Bem apó, a magyar szabadságharc legnagyobb hadvezére, 1848—1849“. Egy urnában pedig Bem 28 magyarországi csatájának területéről földet küldtek ki a síron való elhelyezés céljából.

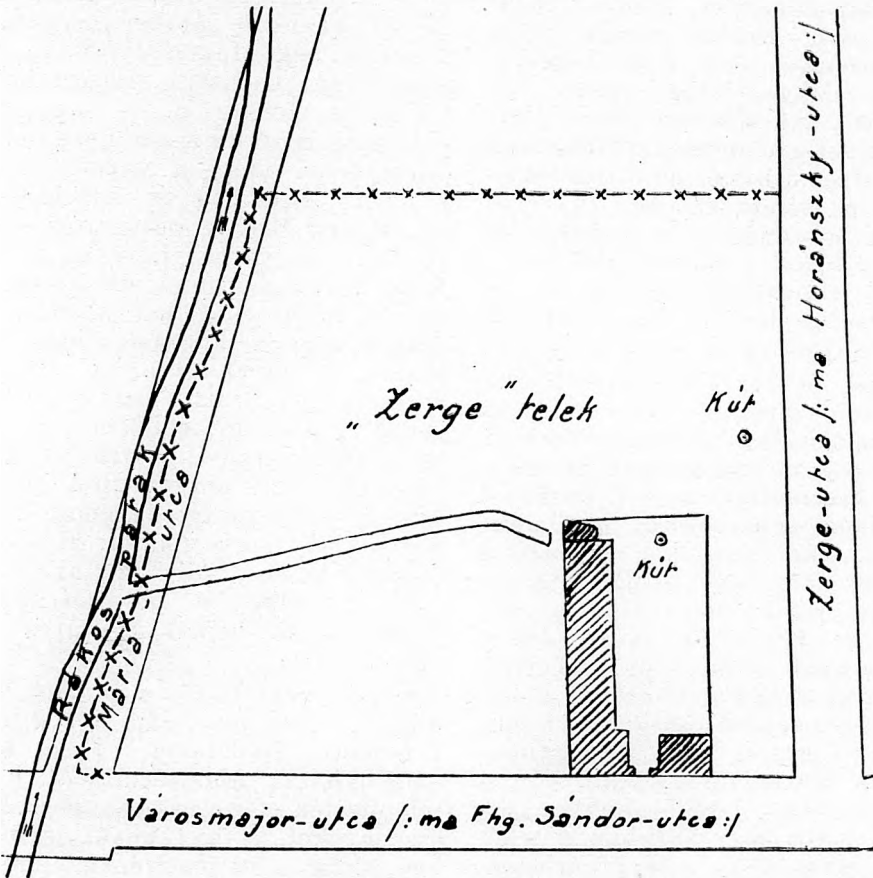
PESTBUDAI EMLÉKLAPOK

DR. GÁRDONYI ALBERT SZÉKESFŐVÁROSI FŐLEVÉLTÁROS

A józsefvárosi „Zerge“-ház és telek.

A régi Pest városának teljes helyrajzi kialakulásához a külvárosok keletkezése adta meg azt a keretet,

(zur Gemen) címzett ház és az ezt körülvevő telek, mely a maga jellegzetességével sokáig élt a józsefvárosi polgárok emlékezetében.

A „Zerge“-telek helyrajza.

amely később a mai Budapest fejlődésének vált tényezőjévé. Az első ilyen megalapított külvárosok közé tartozott a Józsefváros is, Lerchenfeld-Vorstadt névvel, amit csak 1777. november 7-én cseréltek fel Józsefváros elnevezéssel. Ennek a hajdani Lerchenfeld-Vorstadtnek, illetve Józsefvárosnak eseményekben gazdag helye volt a Zergéhez

A legrégebbi pestvárosi telekkönyvek a Zerge-telket belsőségnek, illetve házhelynek írják. Az 1733–60. évi telekkönyvben 446 és 778, a városrészenként készült telekkönyvekben pedig 723, majd 871 és végül 990 számmal van megjelölve. A hely meghatározására a telekkönyv a következőt tartalmazza: „ausser dem Hatvaner und Kecskemether

Thor zwischen denen Gärtten an dem Ziegel-Ofen-Weg an einem Eckh liegendt“. Ez a terület pedig a mai Józsefvárosnak a Horánszky-, Mária- és Sándor-utcák által határolt részén feküdt és nagysága 3036 □-öl volt.

A telekkönyv tanúsága szerint első tulajdonosa Martinovics Mihály volt, aki 1756-ban 170 forintért eladta Kidt Jánosnak, azonban nem-sokára már gazdát cserélt, mert 1759. november 4-én Kidt Jánostól megvette Mayer Mihály pestvárosi számvető, aki 1766-ban házat építtetett a telekre olymódon, hogy az épület frontális része a mai Sándor-utca-ra nézett. 1775-ben Pest városa vette tulajdonába a házat és az egész telket s egészen 1857. március 4-ig birtokolta azt, amikor is 10 házhelyre hasítva árverésen eladta.

A telek és ház elnevezése Mayer Mihálytól származik, aki az újonnan épült házban koresmát nyitott és azt a kor szokásaihoz híven a házra kiakasztott zergét ábrázoló cégtáblával jelölte meg, ami után később a házat és telket egyszerűen Zergének (Gemsen) hívták. Az elnevezés fenti magyarázatát főképpen az 1760—1780. évek közötti telekkönyvek bizonyítják, amelyek támpontul veszik a koresmát a házak helymeghatározásánál ilyenformán: „gegen das sogenannt Gemsen Wirtshaus...“ stb. Ez a zerge elnevezés később annyira közzismertté lett, hogy 1828-ban a telek mellett elhúzódó és a régi Városmajor-utcából nyíló névtelen utcát a városi tanács Zerge-utcának nevezte el. Bár a névtelen-utca megjelölésének történetét Karaes Teréz „A régi Pestről“ írt megemlékezésében (Fővárosi Lapok, 1880. évf. 49. sz.), mint egykorú író, úgy adja elő, hogy a ház körül fekvő „bokros és gyöpös területeken néhány kecske legelészett“, aminek emlékezetére a városi tanács határozata alapján az utca „Zerge“ nevet kapott. Ezt a megállapítást már az is

megdönti, hogy a kecske és zerge szavak semmiképpen sem azonosíthatók, mivel egymástól két különböző állatot jelölnek. De az ellenkezőt igazolja az is, hogy az ebből az időből származó pestvárosi tanács iratokban a Gemsen-Gasse magyar fordítását mindig így találjuk „Zerge-utca, Vadkecske-utca és Kőszálikecske-utca“, ami kétségtelen bizonyítéka annak, hogy nem az ott legelésző jámbor kecskéktől, hanem a régi Józsefvárosnak „Zergéhez“ (zur Gemsen) címzett helytől kapta nevét.

A házban a koresma nem sokáig állott fenn, mert a városi tanács 1775-ben lefoglalta és tulajdonosától, Mayer Mihály pestvárosi számvetőtől a város kárára történt 14.000 forintot kitevő sikkasztás címén a házat és telket elvette. Miután a vagyonekbozást a helytartó tanács is jóváhagyta, a város a koresmát bezáratta, az épületeket pedig gazdasági célokra rendezte be. Innen kezdve évtizedeken át szerepelt mint major, ahol különösen a tenyészállatok gondozására fordítottak nagy gondot. Később a tanács beszüntette az állatokkal való gazdálkodást, miután semmi hasznot sem hozott a város számára.

Sokáig nem tudta a tanács, hogy milyen célra használja fel a megüresedett épületeket. Egy időre szegényházzá alakították át s ide telepítették az összes pestvárosi szegényeket, a ház körül levő telket pedig a vármegyének engedték át ingyenes használatra. 1809-ben ugyanis azt kérte a vármegye a tanácstól, hogy jelöljön ki egy olyan helyet, ahol deszkából istállót, kocsiszínt építtethet és kutat csinálthat a megyei előfogatok számára, mire a város készséggel adta át a Zerge-telket, mivel ez úgyszólván teljesen parlagon hevert és csak a környékbeli lakosok használták legeltetésre.

Az 1824. év tavaszán Pest vármegye újabb átíratot küldött a városi ta-

nácshoz, amelyben arra kérte, hogy adja el a város örökáron a Zergeházat és telket, mivel itt szeretnék a megyei huszárokat és hajdúkat elhelyezni. A tanács örömmel vette az ajánlatot, annál is inkább, mert a telket ingyenes használatra már ügyis átengedte. Tárgyalni kezdett azonnal a vármegyével, aminek nemsokára meg is lett az eredménye, mert a város az ingatlant 10.000 forintért eladta azzal a kikötéssel, hogy koresmát nyitni a házban nem szabad. A megkötött adásvételi szerződést felküldték a helytartótanáchoz megerősítés végett, azonban mikorra a jóváhagyás megjött, a vármegyének másra kellett a pénz és 1825. októberében kelt megkeresésében kénytelen volt arra kérni a városi tanácsot, hogy a vármegye „ínséges állapotára“ való tekintettel bontsák fel a szerződést.

E sikertelen kísérlet után a Zergeházat 1828-ban a Rókus-kórház fiókkórházává alakították át és a női nemi betegek számára rendezték be. Mint kórház azonban nem sokáig működött, mert néhány hónapi fennállása után a városi orvos és főkapitány jelentései alapján a tanács kénytelen volt bezártni. Ezt az elhanyagolt és piszkos házat ugyanis csak nagyobb anyagi befektetés mellett lehetett volna erre a célra felhasználni, a tanács azonban erre nem volt hajlandó és újból szegény- és dologházzá alakíttatta át az épületet, a telket pedig városi személtérakóhelynek jelölte ki. Ugyanekkor a tanács azt is elhatározta, hogy az egész ingatlant a szegényalaphoz csatolja és itt fogja majd az új szegény- és dologházat felépíttetni.

Az eszme nem valósult meg, mert 1856-ban a tanács elejtette ezt a tervét, az ingatlan értékesítését határozta el s a 10 házhelyre osztott ingatlant 1857. március 9-én nyilvános árverésen magánosoknak eladta. Ezzel a ténnyel azután végleg megszűnt a józsefvárosi „Zerge“-

ház és telek éppen 100 esztendő fennállása után, hogy helyet adjon a későbbi Budapest modern palotáinak.

Rokken.

Az Erzsébet-híd megnyitásának negyedszázados évfordulója.

Október 4-én lesz huszonöt éve annak, hogy az Erzsébet-hídat megnyitották és átadták a forgalomnak.

Pestet Budával a múlt század közepéig negyvenkét hajóra szerelt hajóhíd kötötte össze a mai Deák Ferenc-utca (akkor Nagyhíd-utca) irányában, mely azonban csak a nyári hónapokban volt használható. A téli időszakban a két város teljesen el volt zárva egymástól, legfeljebb a jég hátán bonyolodhattott le a közlekedés. Így történt, hogy József nádor lakodalma 1800-ban, Pest magisztrátusa és a polgárok tömegei Budán rekedtek az időközben megindult jégzajlás következtében.

Az eskütéri híd építésének első terve csaknem száz évvel ezelőtt merült fel. *Györy Sándor* mérnök (1793—1870) „A Buda és Pest között építendő álló hídról“ c. 1833-ban Pesten kiadott munkájában lánchídat tervez „a rudasfürdő és a Pesti paróchiák temploma irányában“ egy feszüléssel. Az 1837-i hídpályázaton pedig, mely a Széchenyi-lánchíd megvalósítására vezetett, *Clarc Vilmos*, a Lánchíd tervezője, eskütéri hídtervével is részt vett.

A Margit-híd felépítése (1876) utáni évtizedben az ipar és kereskedelem nagyarányú fellendülése folytán a forgalom annyira fokozódott, hogy azt a Lánchíd a Margit-híddal együtt megfelelően leboncolítani már nem tudta és mert a személyközlekedés, a könnyű kocsiforgalom és a teherkocsiforgalom problémáit egy híddal megoldani nem lehetett, 1891-ben két új híd építését határozták el. Ezek: az Eskütéri híd, a Lánchíd tehermentesítése és mint műemléknek lehető megóvása érdekében, és a Fővám-

téri híd a teherforgalom lebonyolítása céljából. E két híd építését az 1893. évi XIV. t.-c. rendelte el.

A kiírt nemzetközi pályázaton, mely 1894. január 1-én járt le, az Erzsébet-hídra 53 pályatervet adtak be. Ezek közül az első díjat *Kübler* nürnbergi mérnök és *Eisenlohr-Weigle* stuttgarti műépítészekről közösen tervezett 316 m nyílású kábelhídterv nyerte el. Minthogy kábeltek akkor nálunk még nem tudtak gyártani, de kiváló minőségű láncot igen, ezért, valamint könnyebb karbantartás szempontjából lánc-híd építését határozták el s annak megtervezésével a kereskedelemügyi minisztérium *Czekelius Aurél* min. tan. vezetésére alatt állott Dunahídosztálya — *Nagy Virgil*, *Beke József* kir. főmérnökök és *Gállik István* kir. mérnök — bízott meg. A híd anyagát a diósgyőri állami vasgyár állította elő, a gyártást és szerelést pedig a budapesti állami gépgyár végezte s így a híd minden része magyar alkotás és magyar munka eredménye.

Hídépítésnél a feladat nagyságát jellemzi, hogy mekkora nyílás hidalandó át, vagyis mekkora a szerkezetet alátámasztó oszlopok távolsága és mily terhelést kell elbírnia. Az Erzsébet-híd egynyílású híd, melynek nyílása 290 m s így a kontinens legnagyobb egynyílású hídja, sőt 1925-ig az egész világ legnagyobb nyílású lánc-hídja. Ebben az évben Braziliában, Florianopolisban épült 45 m-rel nagyobb nyílású híd. Vannak még ennél is nagyobb nyílású hidak, de ezek kábelrel épültek. A szerkezeti megoldást illetően ezekkel szemben is az elsőbbség az Erzsébet-hídat illeti, melynek próbatelhelése 27.000 ember súlyának megfelelő volt.

Nevetessége még a hídnak, hogy a tervezés alapjául az elhúnyt magyar tudósnak, ivánkai *dr. Kherndl Antal* (szül. Zseliz, Bars m. 1842, meghalt Budapest 1919. október 9) műegyetemi ny. r. tanárnak a merevi-

tett láncartókra vonatkozó elmélete¹ szolgált. *Kherndl* munkáival nem járt mások által kitaposott utakon, hanem új ösvényeket nyitott. A felette elhangzott egyik emlékszó is kiemeli szabatos geometriai elképzelés adományával párosult élénk és mégis fegyelmezett, teremtő mérnöki fantáziáját, melynek — mint azt már többen hangoztatják — bizonyos lelki rokonságban kell lennie az epikus vagy drámai költő fantáziájával. Tudományos munkássága értékét mutatja, hogy elnyerte a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Hollán-díját (1895), az egyleti aranyérmét (1905), a M. Tud. Akadémia nagy díját (1910), a Pázmány Péter Tudományegyetem pedig tiszteletbeli bölcsészdoktorrá és a kir. József-műegyetem tiszteletbeli mérnökdoktorrá választotta. Művein és alkotásain kívül világhírű sikereit a műegyetemen és a Mérnök-Egylet székházában felállított két ércszobra is hirdeti.

Kherndl tudásáról és nagy szelleméről beszél az Erzsébet-híd, melyről megnyitása alkalmával *Czakó Adolf*² professzor megállapította, hogy „alig van hídalkotás a föld kerekességén, mely ezzel összemérhető látványt nyújtana. Csak a méretek nagyságában szárnyalja túl egy-két vetélytársa, melyek azonban minden dísz nélküli rideg alkotások, míg itt a mérnök és az építőművész közös munkája alkotta meg a formák és vonalak szép összhangját“.

A negyedszázados évfordulón tekintsünk hát büszkességgel a magyar tudós lángelméjéből magyar munkával megvalósult Erzsébet-hídra.

Görgey Aladár.

¹ „Lánc-hidak merevített tartóinak grafikus elméletéről“ M. Tud. Akadémiai Értekezések a math. tudományok köréből. 1890. XIV. kötet 4. sz.

² Természettudományi Közöny 1903. 10. szám.

Az Országos Magyar Hadimúzeum-Egyesület és az Országos Kanizsai Dorottya-Bizottság tulajdona és kiadása.

Felelős kiadó: GÖRGEY ALADÁR szerkesztő.

MAGYAR MŰEMLÉKEK

DR. SZÖNYI OTTÓ

A MŰEMLÉKEK ORSZ. BIZOTTSÁGA ELŐADÓJA

A gyulafehérvári székesegyház domborművei.

A kereszténység győzelme a pogányság fölött.

I. KÖTET // BUDAPEST, 1928. OKTÓBER HÓ // 2. FÜZET
M E G J E L E N I K É V E N T E K É T S Z E R
A H I S T O R I A M E L L É K L E T E

FELELŐS SZERKESZTŐ HORVÁTH KÁROLY

TARTALOM.

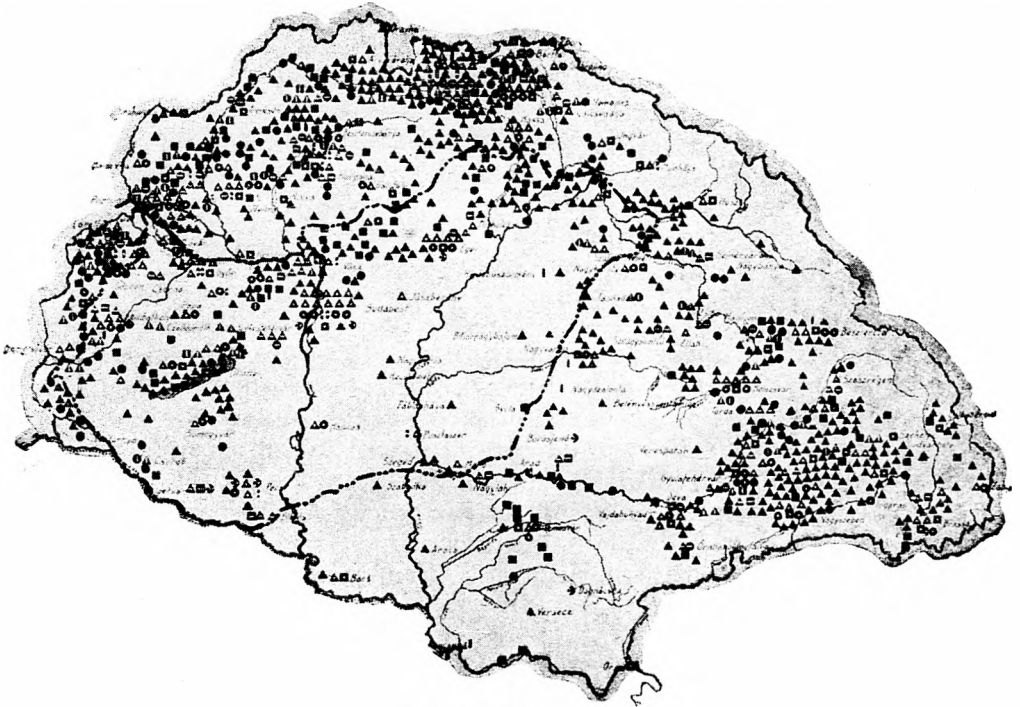
	Oldal
<i>Möller István</i> : Erdély nevezetesebb műemlékeiről	51

KÉPEK JEGYZÉKE.

A gyulafehérvári székesegyház domborművei (49). Magyarország nevezetesebb műemlékeinek térképe (51). A kolozsvári Szt. Mihály-templom belső nézete (55). A kolozsvári Szt. Ferenc-rendi kolostor kis terme a XVI. század legelejéről való boltozattal. A deési ref. templom (57). A marosvécsi vár a restaurált toronnyal (58). Az őralja-boldogfalvai ref. templom (61). A gyulafehérvári első székesegyház két oszlopfeje a VI. századból (63), déli kapujának XI. századbéli tympanonja (64), déli kapuja a XII. századból (65), a kísértést ábrázoló domborműve a XII. századból, Szt. Pétert és Szt. Pált ábrázoló domborművei a XII. századból (66), domborműtöredék a XII. századból, boltozatzáróköve a XII. századból (67), északkeleti apsisza (68), déli oldalán levő egyik pilléresoport oszlopfeje a XII. századból (69), déli oldalán szabadon álló pillérfejezete helyreállított alakjában (71) és északi előcsarnokának kapuja (73). A guraszádai görögkeleti templom (75). A marosszentimrei ev. ref. templom (76). A tövisi templom kapuja (77). A vajdahunyadi vár nyugati oldalának képe a vén folyosóval és a Nebojsza-toronnyal (79). Hunyadi János első várának alaprajza, az alaprajz második építkezése után és mai felvétele (81). A vajdahunyadi vár lovagterme (83). Hunyadi János címere a lovagterem első oszlopának fejezetén (84) és a Hunyadi-loggia egyik erkélyéről (85), a Mátyás-loggia ablakai fölötti freskóinak első (86), második (87), harmadik képsorozatja (88), a gyermek Hunyadi János (89). Hunyadi János kormányzó síremléke fedőkövének rajza (91). Ifj. Hunyadi János síremléke (93). Vajdahunyad várának képe 1823-ból (94). Zárókő a vár lovagtermének boltozatáról (96). Külön színes melléklet az 54. és 55. oldalak között: Kolozsvár sz. kir. város látképe a XIX. század legelejéről.

Erdély nevezetesebb műemlékeiről.

Hazánk történelmi és művészeti emlékeivel, különösen Erdély műemlékeinek felkutatásával és fenntartásával örömmel és szeretettel foglalkoztam — egy életen át —, míg azok birtokunkban voltak.

Magyarország nevezetesebb műemlékeinek lekisebbitett térképe a trianoni határ feltüntetésével.

Trianon óta azonban szomorúság és kimondhatlan fájdalom érzete váltja fel örömet, kivált ha rátekintek „Magyarország műemléki térképére“, melyet propaganda-célokra — a külfölddel való ismertetés végett — állítottam össze, hogy feltüntessem abban az ezeréves Magyarország nevezetesebb műemlékeinek elhelyezését, megjelölve a térképen a helységeket és azokban az emlékeket — templomokat, várakat, kastélyokat — építési korok és stílusok szerint csoportosítva, kiterjeszkedve a török-emlékekre is.

Ha arra a szomorú fekete vonalra, a reánk erőszakolt trianoni határra tekintünk, sajnálkozással látjuk, hogy milyen gyéren marad-

tak Csonka-Magyarországon műemlékek, s ha azután az elszakított országrészek térképét nézzük, megdöbbenve látjuk, hogy milyen nagy számban vették el tőlünk a magyar építőművészetnek örökbecsű alkotásait, ezeréves kultúránknak kőbevésett okmányait. Tekintsünk eme idegenbe jutott emlékekre olyan érzéssel, hogy azoknak minden köve még túlról is hozzánk beszél. Tartsuk számon őket, írjunk és beszéljünk róluk, mint olyanokról, melyek — amíg csak fennállanak — a mi kultúránknak hirdetői maradnak.

Ha körülnézünk Csonka-Magyarország műemlékeinek ritka során, úgy méltán kérdezhetjük, hova lettek történelmünk dicső korait hirdető emlékeink, hova lettek nagy királyaink büszke várai, fényes palotái és hova lettek az egykori írók által is megcsodált, gazdagon felszerelt templomok?

Alig maradt meg belőlük valami és az a kevés sincsen már meg eredetiségben, jórészt átalakultak vagy rombadőltek, mert hazánk ezen területén pusztítottak leginkább a háborúk, tűzvész, de kőbányaképen is aknázták ki a már romlásnak indult emlékeket — kivált a kőszegény vidékeken — a kapzsi emberi kéz, mely, Berzsenyit idézve:

„Hazája feldúlt védfalából
Rak palotát heverő helyének.“

A műemléki törvény életbeléptetéséig közönnyel tűrte a társadalom ezt a pusztítást, mely amnyira fajult, hogy egyes emlékeknél még az alapokból is kiszedték a köveket, ezeknél ásatások sem vezetnek már nyomra. Ellenben az elszakított országrészekben sűrűn állanak még emlékeink, azok fennmaradására — kivált kővel rendelkező vidékeken — kedvezőbbek voltak a viszonyok.

Ez a térkép szemléltetően mutatja nagy veszteségünket építőművészeti emlékekben, de nem mutatja azt a veszteséget, melyet a magyar képzőművészet szobrászati emlékművek elpusztításával és megcsontításával szenvedett. Dr. Olay Ferenc szerint „egy dicsőséges ézeresztendő multja élt“. Megállapítja továbbá, hogy: „...e történelem emlékei, csekély kivételtől eltekintve, nagyrészt romokban vagy lomtárakban hevernek“. Olay százhuszra teszi az eddig elpusztított vagy megrongált szobrászati emlékművek számát.

Magyarország elszakított részeinek műemlékeit kutatva, nézzünk körül ez alkalommal Erdély egy részében.*

* Ennek az ismertetésnek a lényegét előadtam a Műemlékek Országos Bizottsága által rendezett előadási sorozatban, folyó évi február 16-án, az Uránia tudományos színházban, nagyobbára saját kutatásaim és a következő forrásművek nyomán:

Dr. Arányi Lajos: Vajdahunyad vára, 1867.

Magyarország Műemlékei IV. kötet, 1918, báró Forster Gyula: Hunyadi János származása és a vajdahunyadi freskók.

Magyarország Műemlékei III. kötet, 1913, Möller István: A vajdahunyadi vár építési korai.

Dr. Olay Ferenc: A magyar kultúra válságos évei, 1918—1927.

Möller István: Les Monuments de l'Architecture Hongroise, 1920.

Kiindulásul kövessük Hunfalvy János útját, aki mintegy hetven év előtt járt ott és „Magyarország és Erdély eredeti képekben“ címen Rohbock Lajos kitűnő illusztrációival 1864-ben adta ki Erdélyről írt értékes művét.

Hunfalvy Nagyváradról utazott be — mint mondá — „Erdélyországba“. A Királyhágón átkapaszkodva ért Csucsára, innen a délre nyíló erdős völgyben haladva, ott, ahol a Sebes-folyó a Sebes-Körösbe ömlik, egy kiemelkedő magános kúphegyen ért első állomásunkhoz, *Sebesvár* romjaihoz.

Sebesvár már a rómaiak alatt ismert erősség volt, mai elrendezésében a szoros védelmére a XIII. században épülhetett. Zsigmond alatt még királyi vár volt, azóta a losonci Bánffy-család bírta, majd az erdélyi fejedelmek végvára lett.

A XVIII. század első negyedében elpusztították, de áll még köralakú donjonja és elég jól maradtak meg a várnak egyéb falai is.

Hunfalvy a Kolozsvárra vezető országúton folytatta útját a „meszesi hágón“ keresztül és megemlíti, hogy a „Meszes-hegy legmagasabb tetején Szt. Margitnak tiszteletére alapított apátság volt“.

Így jutott be a Kalota és Körös völgyében fekvő *Kalotaszegre*, melyhez 34 község tartozik és melynek főhelye *Bánffyhunyadi*.

Kalotaszegret magyarok lakják, kik magukat a tatárok utódainak tartják, kik eddig hűen őrizték meg ősi szokásaikat és festői viseletüket, melynek fődísze a kalotaszegi varrottas. Népies művészetük magastetejű házaikon is mutatkozik, melyeknek zsindeletét csipkésen kifaragott szegélyekkel díszítik. Templomaik festői tornyaikkal ritka szép példái Erdély középkori építészetének. Azok belső berendezései és díszítései pedig eredeti alkotásait képezik a magyar népies díszítőművészetnek.

A kalotaszegi templomok közül a *magyarvalkóit* tettem tanulmány tárgyává. Ezt az egyhajós templomot még román-stílusban építették a XIII. században, sík mennyezettel, melyet 1778-ban újítottak meg. Eredetileg félköríves apsisa volt, melyet a XV. század közepén bontottak le, hogy helyébe nagyobb szentélyt építsenek.

Ez a két boltmezős polygonális apsisal záruló új szentély a gótstílusnak nálunk virágzó korában, egy külső támpilléren levő felirat szerint 1452-ben épült.

Az erőteljes torony alsó része az első építési időből való, míg felépítése a fából készült körüljárófolyosóval és a négy fióktornyos sisak-későbbeni keletkezésű.

A templom körül már a XV. században védőfalakat emeltek, ami által erősített templommá vált.

Annak bizonyításául említem ezt meg, hogy védett templomokat Erdélyben nemcsak szászföldön, hanem színmagyar vidéken is találunk, mégpedig elég szép számban.

Bánffyhunyadirol a kapusi hágón átkelve jutunk be a Szamos völgyében *Gyalusra*, mely helység fölött — Hunfalvyból idézve — „a festői fekvésű kastély van, mely hajdan Rákóczyék egyik díszes vára volt, utóbb a Bánffy-család birtokába került... és 1861-ben a lángok martaléka lőn“.

Gyaluról *Kincses-Kolozsvár*ra, Erdélynek azelőtt fővárosába, vezet útunk.

Kolozsvár belvárosát 1405-ben falakkal kezdték körülvenni és bástyatornyokkal védeni. A külvárosokba öt kapu vezetett.

Gyűjteményemben van egy száz évnél jóval öregebb kép, melyen még teljes egészében megvannak a várfalak a bástyákkal és kapukkal, úgy, ahogyan azok 1805-ig állottak. Hetven év előtt már csak két kapu volt meg, a *Vizikapu* a Szamos felé és a *Magyar kapu* a belváros déli oldalán. Azóta ezeket is lebontották; hatalmasan kiemelkedő erős építmények voltak ezek, felső emeletükön védőfolyosóval.

A védőfalak és bástyák nagyrésze elpusztult, csak azok a részek, szakaszok maradtak meg, amelyeket nem lehetett lebontani, amelyekhez utóbb épült lakóházak támaszkodtak. Így a XV. században keletkezett Bethlen-bástya is fennáll még, melyet 1629-ben, Bethlen Gábor idejében még ágyúlőrésekkel erősítettek.

A bástya mellett még fennálló várfalon jól látszik a XV. századnak védekezési módja, a végigvonuló mellvédpártázat és előtte a gyámokon nyugvó küzdőfolyosó, amelyhez belül lépcsők vezettek fel.

A belváros főterén áll a Szent Mihály tiszteletére gót stílusban — teljesen faragott kőből — épült hatalmas plébániatemplom. Építését Zsigmond király támogatásával 1396-ban kezdték meg és 1422-ben részben már rendeltetésének adták át, de csak 1442-ben készült el, sőt akkor sem volt még teljesen befejezve, mert zenekórusán még Mátyás király idejében is dolgoznak.

Utóbb ez a templom is falakkal, illetve azok mentén épített házakkal volt körülvéve.

Tornyát a templom mellé az északi kapu elé állítva csak 1837-ben kezdték építeni, a városfalak lebontásából nyert kövekből, és közbeeső szünet után 1862-ben fejezték be.

Kortörténelmi szempontból érdekes ennek a toronynak építkezése. A múlt század 30-as éveiben kezdték a legnagyobb német székesegyháznak, a gót stílus fénykorában épült kölni dómnak stílszerű restaurálását. Ugyanakkor építették gót stílusban Londonban a hatalmas parlamentépületet, nálunk pedig Kolozsvárott ugyancsak gót stílusban a 80 m magas tornyot, utánozva a templomon alkalmazott késő gót formákat.

Szerencsés vagyok egy hét évtized előtt készült sikerült fényképpel rendelkezni, melyen a torony még építkezés alatt van és melyen a templom körül még állanak kisebb-nagyobb épületek.

Ma már szabadon áll a templom, melynek déli oldala elé állították Fadrusz János szobrászművész Mátyás-szobrát, melyet nagy ünnepélyességgel 1902-ben lepleztek le.

A templom nyugati főbejárójának kettős kapuzata fölé helyezték a XV. század szobrászának szép alkotását, a templom védszentjének, a sárkányt lőpró Szent Mihálynak domborművét.

A templom belsejébe lépve, háromhajós csarnoktemplom képe tárul elénk nagyszerű térhatással. A sudár támaszokon bordás hálóboltozat nyugszik.

A gyönyörű szószék és néhány oltár a XVIII. századból odaillo

Kolozsvár sz. kir. város látképe a várfalakkal a XIX. század legelejéről (szerző gyűjteményéből).

A kolozsvári Szt. Mihály-templom belső nézete.

módon mesterileg vannak beletervezve a gót környezetbe.

A szentélyből sekrestyéhez vezető ajtó kerete a XVI. századnak gazdag faragásával elsőrangú emléke a renaissance művészetnek.

Kolozsvár főterét nagyjából a XVI. században keletkezett épületek veszik körül, melyek közül a legtöbb az ottani szójárás szerint már „modernizálva“ lett. Így a *Szathmáry-ház* is, a Kakas-családnak régi háza, melynek udvarában még láthatók a XVI. század közepén készült ajtók és ablakok renaissance keretelései.

A főtér keleti oldalán láthatjuk a *Bánffy-házat*, egy emeletes erkélyes palotát a XVIII. század elejéről, homlokzatán értékes szobrászati díszekkel. A palota udvarán oszlopokon nyugvó nyílt folyosókat — loggiákat — helyeztek el. Kapubejárata szintén gazdagon van kiképezve, a kapufölötti erkélynek támasztására a család címerállatát faragták ki.

A főtértől délre van a *piaristák* temploma — legutóbb egyetemi templom —, mely a XVIII. század első felében nemes barokk stílusban épült. Nyugati homlokzatát erőteljes architektúrával képezték ki. A templom belseje feltűnő szép arányaival és kitűnő térhatásával mestermunkára vall. Kivált a szószéket képezték ki művészi tökélyvel. A mellékhajók fölé empóriumokat helyeztek gazdag faragású mellvédekkel.

Innen a Farkas-utcába menve, az egyetem központi épülete és az 1804-ben alapított első magyar nemzeti színház mellett elhaladva jutunk a *Farkas-utcai* nagyszabású egyhajós református templomhoz. Eredetileg a Boldog Asszony tiszteletére emelt minorita-templom volt ez, melynek építését Mátyás király idejében, 1486-ban kezdték meg későgót stílusban. A hosszúra nyúlt szentélyben megvan még az eredeti gót boltozat, ellenben a tágas hajót katasztrófa érte, s mint Szalárdi krónikájában írva van: „I. Rákóczy György nagy szép vesszős faragott kövekre merőn megboltoztatta 1644-ben.“ Tényleg merész gót modorú bordás hálóboltozatot készített az idegből hívott mester.

A templom tornya eredetileg a szentély déli oldala mellett volt, de bedült, mire ehelyett ugyancsak 1644-ben a nyugati homlokzat elé új tornyot építettek, de ez megingott, dűledezni kezdett, mire leszedték. Azóta torony nélkül áll a templom.

Visszatérve a Belvárosba, annak északnyugati része, az „Óvár“, külön falakkal megerősített belső várat alkotott, melynek egyes falmaradványai még ma is láthatók.

Az Óvárban van Boeskey fejedelemnek 1843-ban átalakított háza mellett *Mátyás király szülőháza*, melyben napjainkban katonai kórház volt és melyben jelenleg az Erdélyi Kárpát Egyesület múzeuma van elhelyezve.

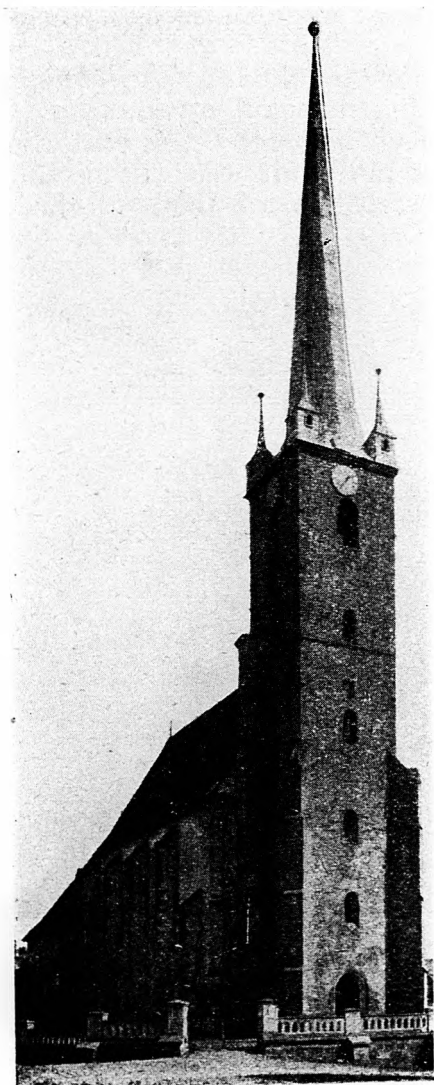
Ennek közelében van a *Ferencesek temploma és kolostora* Hunyadi János idejéből.

Ebből a korból a templomnak csak a falai maradtak meg és a koronázó párkánynak egy része.

A kolostorból több maradt meg, Mátyás király idejében 1486-ban ki is bővült a *refektóriumot* magába foglaló emeletes, illetve kéteme-

letes traktussal. A XVIII. században némileg átépítették, a refektórium fölé is cellákat raktak, azoknak nehéz falait az ebédlői terem boltozatára helyezték, ezzel annyira túlterhelték, hogy annak bordái összezúzódtak.

Az állapot mindinkább rosszabbodott, a falrepedések nagyobbodtak, a keleti szárny is roskadozott, a kolostor 12. óráját élte, amikor gróf Mailáth Gusztáv Károly erdélyi püspök úr öccsencsiája felismervén a helyreállítás sürgős voltát, 1902-ben nagyobb pénzbeli segéllyel hozzájárult a restauráció megindításához, mely vezetésem alatt több évig volt folyamatban és teljesen be lett fejezve.

A deési ref. templom.

A kolozsvári Szt. Ferenc-rendi kolostor kisterme a XVI. sz. legelejéről való boltozattal.

A restauráció feltárta a *kistermet*, melyet a barokk-korban teljesen elfalaztak. A terem egy nyolcszögű oszlop két hajóra osztja, mindegyik fölött hálóboltozat van olyan zárókövekkel, mint amelyeket Londonban a Westminsterben láttam. A boltozat tényleg a XVI. század elején angol gót stílus befolyása alatt készült, amit angol elrendezésű elliptikus pillérívei is igazolnak. Ennek a kis-

teremnek a boltozatára is emeletet építettek és ezt is annyira túlterhelték, hogy az oszlop kövei már teljesen összezúzódtak.

Ilyenkor a boltozatok lebontásával szokták a restaurációt kezéni, de én — műemlékeknél ellene lévén minden bontásnak — a boltozatot alátámasztva meghagytam és az oszlopot nyugodtan kiváltottam.

A resturáció egy kitűnően szellőzött földalatti *rejtekhelyet* is feltárt, ahova veszély idején a barátok menekülhettek, azonkívül a kolostor konyhájában egy XV. századbeli *vízvezeték*et és csatornázást.

A refektórium közepén erőteljes pillér áll, ezen nyugszanak a pillériverk, melyek közötti kettős keresztboltozatok nyole mezőre osztják a termet.

A marosvécsi vár a restaurált nagy toronnyal.

Az ablakoldalra gyönyörű szószéket helyeztek, melyhez a falbarakott lépcső vezet fel.

*

Közvetlenül Kolozsvár mellett, *Kolozsmonostoron*, I. Béla 1059-ben bencés-apátságot alapított. A boldogságos Szűz tiszteletére román stílusban épült templomot a tatárok elpusztították, IV. Béla helyreállítja. A XVII. században a kolostor javai világi kezekbe kerülnek, az apátság megszűnik, a kolostor épületei és a templom hosszúra elpusztulnak.

Napjainkra csak a templom szentélye maradt meg, melyet kisebb templommá alakítottak át és újabban restauráltak. Erről a szentélyről egy felvételt készített Veress Ferenc kolozsvári fényképész mintegy 70 év előtt. Akkor még megvoltak a kolostornak falmaradványai.

Az Erdélyben nagy számban fennmaradt műemlékek ismertetésénél ez alkalommal csak néhány helysége szorítkozhatom.

Marosvásárhelyen a város dombos részén eredetileg *védett hely* lehetett, melyet Báthory István alakított várrá, 1492-ben. Bástia katonái feldúlták, de 1602—1653 között újra felépítették.

A *református templomot* a várban, domináló tornyával, négy fióktornyos sisakkal, a ferencesek építették 1446-ban, későgót stílusban.

Ebben a templomban mondták ki 1571-ben a szabad vallásgyakorlás törvényét.

A *főtéren* állott az országos nevezetességű kút hat ióni oszlop fölött kupolával fedve, belsejében zenélőgéppel, melyet a város hatósága szabályozás címén, sajnos, lebontatott.

Ezzel szemben van a kéttornyos katolikus templom, mely barokk stílusban épült.

Gernyeszegen a ref. templom a XV. század második felében épült késő gót-stílusban, mint azt a déli bejáró ajtaja is mutatja. Hajóját sík mennyezettel fedték, szentélyét boltozták.

A szentélyből díszes keretű ajtó nyílik a volt sekrestyébe. Ez alatt létesített kriptába helyezték el *Teleki Mihály* kancellárnak és nejének, *Vér Juditnak* hamvait, melyeket Gernyeszeg birtokosának, dr. gróf Teleki Domokos fáradozására 1910-ben a templom hajójában megtaláltak.

A templomot a szükségletnek megfelelően kibővítve teljesen restauráltam.

A gernyeszegi szépfekvésű kastély a barokk-stílusnak nevezetes alkotása, melyre jogosan mondta Hunfalvy, hogy: „Erdély legnyájasabb kastélyai közé tartozik“.

A kastély mögötti szépen gondozott parkot barokk-szobroknak egész sora díszíti.

A kastély kerti homlokzata is szépen van megoldva, berendezése pedig méltó a külső megjelenéshez.

Marosvécsen a vár a korai középkorban más helyen volt, lent a völgyben.

A XV. században a magaslatra építették a kétemeletes új várat, igen vastag falakkal, zárt udvarral, négy saroktoronnyal.

A domináló öregtorony mély földszintjén volt a vár börtöne. Ez még gót-stílusban épült, a vár többi részeinek építését a XVI. században fejezték be renaissance-stílusban. A két hátsó tornyát a barokk-stílus kettős tetőivel fedték.

A várat, mely hajdan a Kendieké, majd Báthory Zsigmondé volt s most Kemény báróék birtokában van, éveken át restauráltam; a karzatos nagy tornyot is, mely annakelőtte évtizedekig csonkán állott.

Harinának kéttornyos, háromhajós bazilikális templomát a XIII. században szerzetesek építették szép részletekkel, nemes arányokban.

Alabástromból faragott több oszlopsoros kapuzatának köveit a babonás nép gyógyító hatásának tartva, már korábban szedte szét, a templomot magát pedig 1890 körül kezdték ki, amikor a Műemlékek

Országos Bizottsága tudta és beleegyezése nélkül a restaurálást megkezdték, abból a pénzből, melyet Trefort kultuszminisztertől 1873-ban kaptak és közben kamatoztattak.

1885-ben még teljes szépségében láttam a templomot. 1891-ben vállalati haszonlesésből tornyaít már lebontva, mellékhajóit megújítva s nem kis meglepetésemre a lebontott művészi faragványokat is a falakba berakva találtam.

A M. O. B. erre kénytelen volt a restaurációnak nevezett munkát beszüntetni.

Az építkezés két évi szünet után hatósági közbenjárásra lett befejezve.

Mikor utoljára láttam, már kívül-belül fehérre meszelt falusi templommá vedlett át ez a külföldi műtörténelmekben is ismertetett kiváló műemlék.

Désen a ref. templom eredetileg falakkal körülvevett védett templom volt, mely szép arányokban épült a XV. század késő gót stílusában. Magas tornyát négy fióktornyos hegyes sisak fedi.

Mikor először láttam a templomot, gót ablakaiban még megvolt az értékes régi üvegezés. Mikor másodszor jártam ott, nemes adakozók ezek helyébe oda nem való színes modern üveget tettek.

Szamosújváron a Szamos mentén fekvő várat a történelmi adatok szerint Martinuzzi építtette a XVI. század közepén, finom kora renaissance részletekkel. De fennmaradt gót részletekből ítélve már állott ezen a helyen egy régibb vár, mely nemsokkal Martinuzzi előtt épülhetett, mivel ezek a részletek a XVI. század legelejének a formáit mutatják; melyek között a ma sütőháznak használt helyiség elliptikus pillérívei az angol gót perpendikuláris stílus irányzatát mutatják.

Rendelkezésemre áll a várnak egy felvételi rajza, mely a XVII. században készült, ez egy külső védmű tervezetét is mutatja. Ezen a képen hűen látható a XVI. század várrendszere, a négyszögletű belső vár a jellegzetes hegyesformájú sarokbástyákkal.

Nagyenyeden a várat IV. Béla a tatárok fenyegető betörése ellen már 1239-ben építtette. Utóbb kibővítették, erős védőbástyákkal erősítették.

A vár udvarán áll a gót stílusban épült ref. templom, az egész környéket domináló hatalmas tornyával.

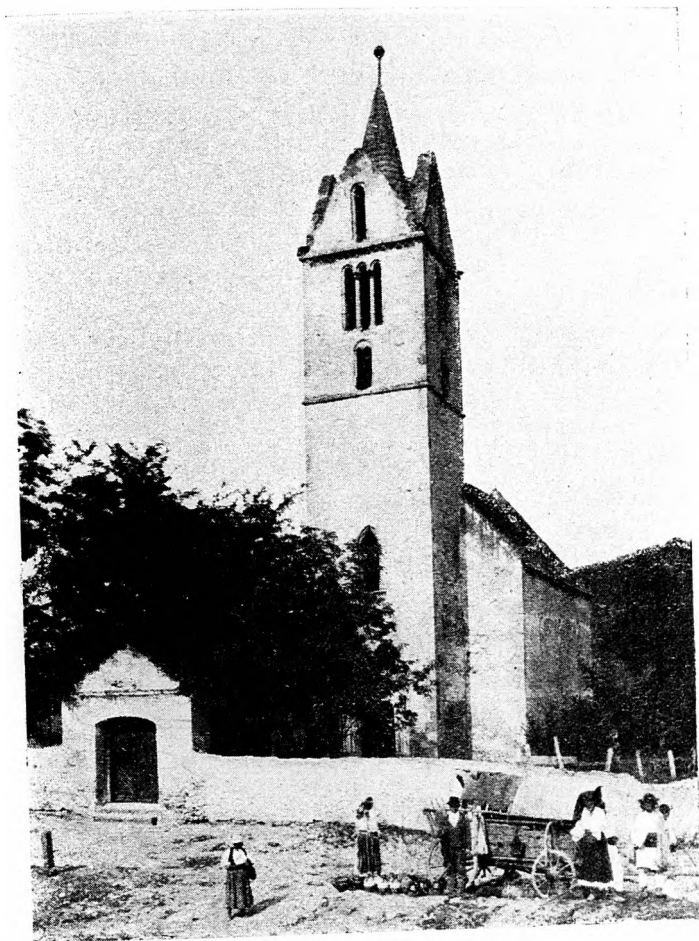
Keresd várat Nagy-Küküllő megyében több időben építették. Legöregebb része a háromemeletes öreg torony, melynek bejárója a donjonok általános elrendezése szerint az első emeleten van. A XVI. században kora renaissance stílusban díszes lépcsőt vezettek a toronyhoz, emeletes loggiával.

A bejárókapu mellett van a vár kápolnája, mely késő gót stílusban épült a XV. században, ennek bejáró ajtaja a XVI. században helyeztetett oda, melynek borítókövére a Bethlen-címert faragták.

A vár a Bethlen-család birtokában van. Mai jellegét Bethlen Elek adta meg, aki 1668-ban állította helyre az azóta is lakott várat.

Almakeréken Keresd szomszédságában, nevezetes háromhajós pilléres templom van, mely a XIII. század utolsó idejében az átmeneti stílusban épült esúcsíves arkádivekkel, s melynek szentélyét

egy századdal később, Nagy Lajos korában — hosszabbra nyújtva — gót stílusban megújították. Boltozatának egyik zárókövére a szentély építetőjének *Apaffynak* címerét helyezték. A főhajó falaira ugyanakkor esodaszép freskókat festettek Jézus életéből vett jelenetekkel.

Az óraljaboldogfalvai ref. templom.

Ebben a templomban temetkeztek I. Apaffy Mihály, II. Apaffy Mihály és felesége, gróf Bethlen Kata.

A fedelmek hamvait felkutatták, 1908-ban megtalálták és a kolozsvári ref. templomba vitték át.

A templom napjainkban rossz állapotban volt, 1911-ben restauráltam.

Kolcvara, Hunyad megyében, a Kendeffyek ősi vára, még a XVIII. században lakva volt. Egy hegymagaslaton épült, az alatta levő völgyet teljesen uralta. Ma már csak romjait esodáljuk, melyek a XIV. század várrendszerét felismerhetően mutatják.

Malomvizén, Kolevár alatt, a völgy tulsó oldalán, védelemre berendezett egyhajós templom épült a XIII. században román stílusban. Hajója sík mennyezettel volt fedve, szentélyét boltozták. Tornyát donjon-szerűen építették ki, melynek bejáró ajtajához felvonóhíd segítségével lehetett csak jutni.

A templom összes belső falait művészi színvonalon festette ki egy bizánci mester a XIV. század második felében.

A ritka elrendezésű nagyon beeses emlék rombadöntve, tető nélkül áll az idő viszontagságainak és rongálmánynak kitéve.

Óraljaboldogfalván, Hunyad megyében, a Kendeffy-család ősi lakóhelyén, annak idején kolostor állott, melynek egyhajós templomát a XIII. században építették román stílusban.

Erőteljes tornya, magas monumentális alépítményével, mintaképe lehet a román tornyoknak. A kapu fölött látható ablaknyílást utólag törték át a XVI. században, amikor mérműves gót ablakot helyeztek oda.

A templom belsejét kiváló szépségű falfestményekkel díszítették, nagy kár, hogy a nép a szentek szeméit sorra kivágta, abból a babonából folyólag, hogy „amelyik községnek szemes szentjei vannak, annak a határát elveri a jég“.

A templomot a M. O. B. megbízásából több éven át restauráltam.

A *gyulafehérvári* hatalmas székesegyház, mint történelmi és művészeti emlék, egyházaink között első helyen áll.

Mai megjelenésében nem mutat egyöntetű alkotásra, évszázadok viszontagságain ment keresztül, így különböző stílusok és korok építkezéseit tárja elénk.

Keletkezési idejéről nem maradtak okmányok, a legrégebb 1282-ből való, ez már egy tűzvész által okozott rongálmánynak javítására vonatkozik. Így építési korainak megállapításánál kénytelenek vagyunk az építési formák után indulva, a köveket megszólaltatni.

Sokáig vita tárgyát képezte, hogy Gyulafehérvár egyike-e a Szent István által alapított 10 püspökségnek.

A vitát az 1916. évben végzett ásatás döntötte el, amikor a mai székesegyház alatt, annak tengelyében egy kisebbméretű, XI. századból eredő templomnak földalatti maradványait találtam meg. Kétségtelen, hogy ez volt az első bazilika, melyet Szent István épített.

Előkerült ennek a háromhajós templomnak mindkét mellékhajó-fala teljes hosszában, azonkívül a főapsis, az északkeleti kis apsis, s e mellett az északkeleti torony alapfala, mely torony az északi mellékhajó fala állott, olyan elrendezéssel, mint azt Szent István bazilikáinál másutt is láthatjuk.

A déli oldalon már előzőleg találtuk meg a külön álló, szintén a XI. századból eredő körídomú keresztelőkápolnának földalatti maradványait.

De egyéb leletek is bizonyítják Szent István építkezését. Faragott kőleletek ezek, melyek az első templom lebontása után építőanyagként kerültek bele a XII. században épült új templomba.

Ezek a díszes faragott kövek az általam annakidején éveken át

A gyulafehérvári első székesegyház két oszlopfeje a XI. századból.

A gyulafehérvári székesegyház déli kapujának XI. századbeli tympanonja Szent István korából.

vezetett helyreállításánál kerültek elő. Ezek közül a legértékesebb két XI. századbeli oszlopfej.

Ebből az időből való az első székesegyház egyik kapuzatának

tympanonja is, melyet a XII. században a déli bejáróajtó belső oldalán újból elhelyeztek és másodhelyen mai napig is ott van.

Hogy miért bontották le az első székesegyházat, arról mit sem tudunk, de azt az ásatás óta tudjuk, hogy a helyébe épült új bazilika jóval nagyobb, középkori székesegyházaink közül Hazánkban a legnagyobb!

Ez a második székesegyház, mely jórészt még napjainkig fennáll, a XIII. század negyedik negyedében épülhetett, tiszta román stílus-

A gyulafehérvári székesegyház déli kapuja a XII. századból.

ban, keresztidomú alaprajzzal, fejlett boltozati rendszerrel, a főhajó és kereszthajó keresztezésénél, a négyzet fölött hatalmas toronnyal, félköríves apsiszal záruló szentéllyel és a keresztkarokban kelet felé két ugyanilyen záródású kisebb apsiszal.

Mint tökéletes építészeti alkotás az ú. n. kötött rendszernek finom proporcióival épült fel és változatos szobrászati díszek alkalmazásával Hazánk román építészetének legbecsesebb emlékét képezi.

A XII. századból megmaradt a *délikapu*, melyet a tatárjárás utáni restaurátorok eredeti helyén hagytak, s melynek gyönyörű szobrászati díszítése mutatja ennek a kornak gazdagságát.

Megmaradtak Szent Pétert és Szent Pált ábrázoló gyönyörű

domborművek, ma másodhelyen a keresztház északi falába helyezve. Ilyen alkotásból egy egész sorozat lehetett, melyből, sajnos, csak ez a kettő létezik.

Az északi keresztházfalban *egy további* remek alkotás, a „kísértést” ábrázoló XII. századbeli dombormű szintén másodhelyen van.

Ugyanebben a korban a délkeleti apsis középső ablakának mind a két oldalára szimbólikus jelentőségű domborművet helyeztek.

A gyulafehérvári székesegyháznak a kísértést ábrázoló domborműve a XII. századból.

A gyulafehérvári székesegyház Szent Pétert és Szent Pált ábrázoló domborművei a XII. századból.

Az ábrázolatok egymással szembe néznek. A baloldali — bár megcsontolt — még a helyén van, a jobboldali azonban letört, néhány darabját közvetlenül alatta a törmelékben találtam meg. Ezt helyreállítottam. A domborművön az oroszlán a kereszténységet jelképezi, mint legyőzi a bikát — a pogányságot, mely teljesen megadja magát. Az oroszlán még így is szeretettel nyalja a legyőzöttet; ez a keresztény szeretet!

Mintegy hat évtizedes fennállása után, mikor a tatárok végigszöpték az országot, a székesegyház is elpusztult.

Tetőzete leégett, boltozatai — a szentély és az északi keresztkar kivételével — beszakadtak, négyzeti tornya bedőlt.

A tatárok elvonulása után a templom nem marad sokáig romban, mihamarabb hozzáláttak annak restaurálásához.

A XIII. század közepén vagyunk, amikor nagy lépéssel haladt előre az építőművészet: Franciaországban már fénykorát élte a gót stílus, Németországban a legnagyobb gót templomot, a kölni dómot építik. Ennek a haladásnak a visszahatását találjuk a gyulafehérvári templom helyreállításánál, mellyel több építőiskola foglalkozott.

A gyulafehérvári székesegyház domborműtöredéke a XII. századból.

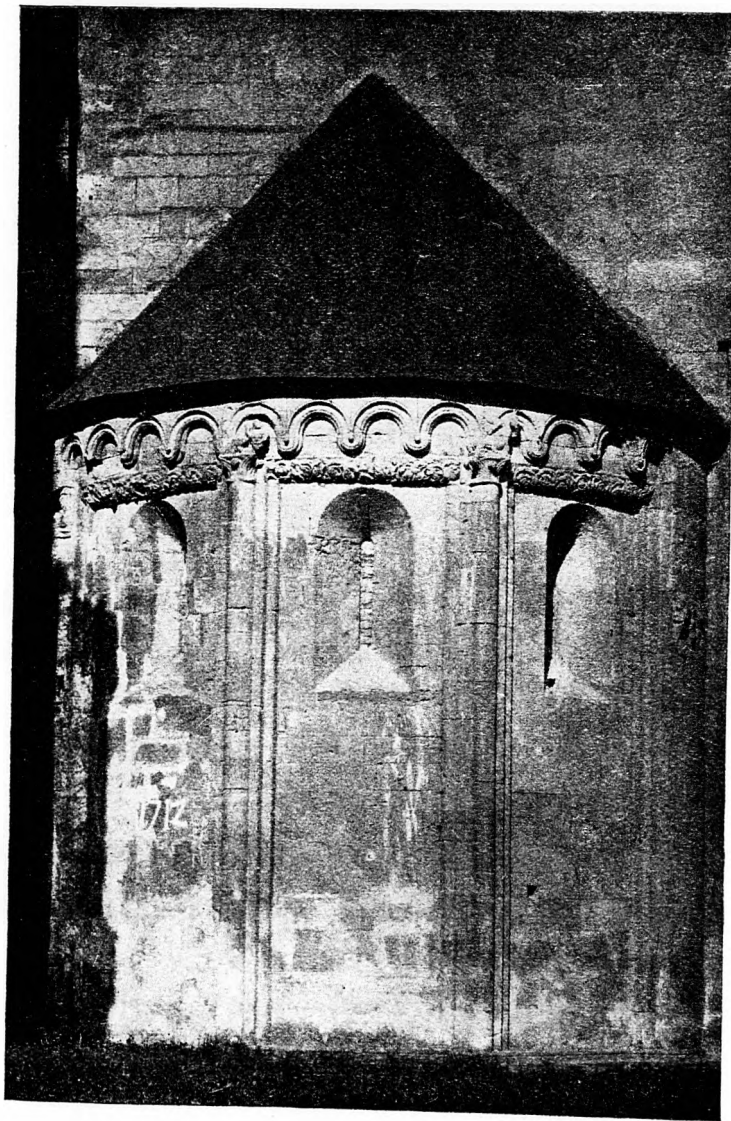
A gyulafehérvári székesegyház egyik boltozat-záróköve a XII. századból.

Az *első* restauráló iskola a XIII. század közepén a hosszházat majdnem egészen újonnan építi fel átmeneti stílusban, melyben még szigorúan ragaszkodtak a román stílusnak megadott rendszeréhez, de már belehozták a csúcsívet és a fejlődésben levő gót stílusnak egyéb formáit.

A *második* restauráló iskola a XIII. század harmadik negyedében a keresztházat és a XII. század építkezéséből megmaradt egyéb részeket hozta helyre, már teljesen a gót stílus formaadásával, amint ezt a keresztház déli falába beillesztett nagy rózsablak is bizonyítja.

Ez az iskola az általuk kiváltott köveket kőfaragójelekkel látta el, úgyhogy utólag is felismerhetünk minden követ, mely tőlük ered.

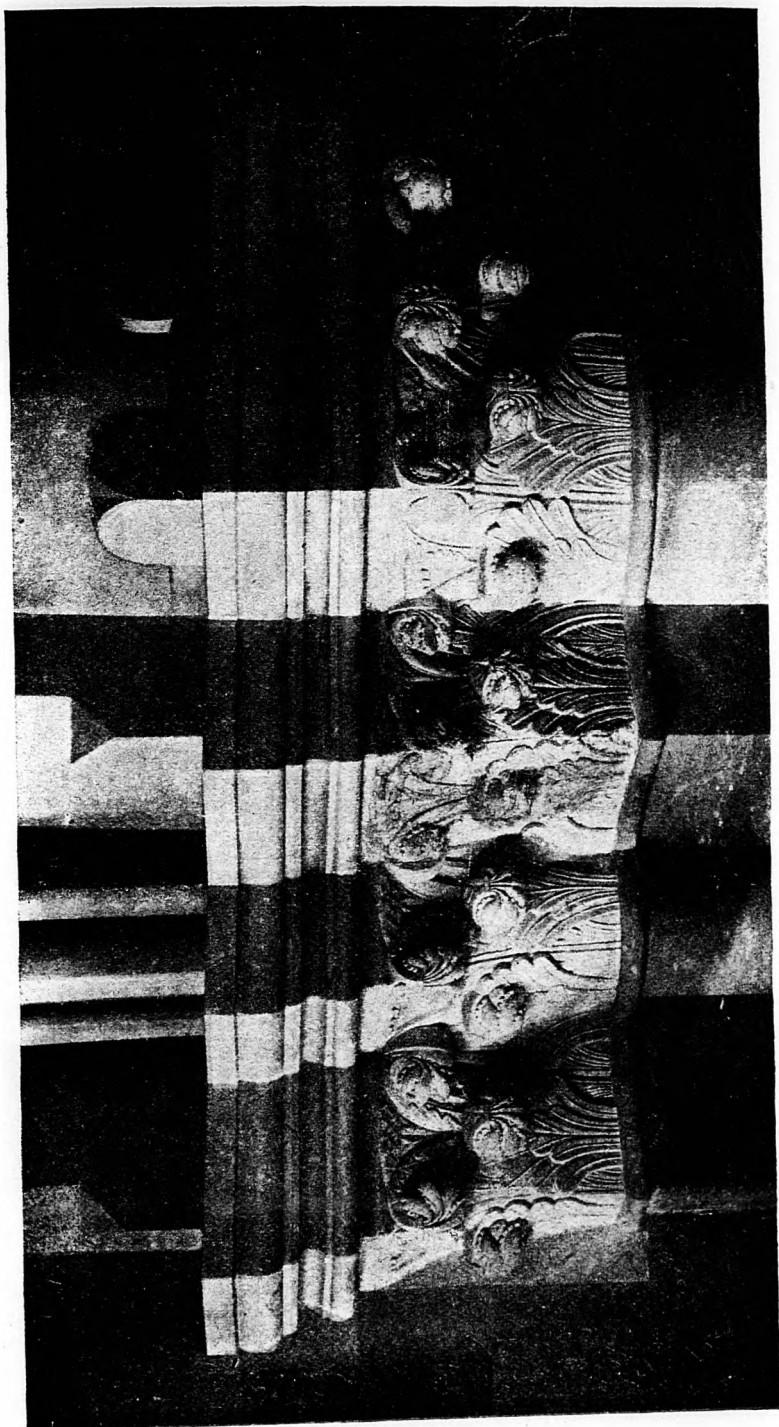
A *harmadik* építőiskola szintén a XIII. század harmadik negyedében már újat alkotott: lebontotta a szentély román stílusú apsisát és helyébe bordás boltozattal ellátott, a tízszög öt oldalával záruló hosszúra nyúlt új szentélyt épített, gót stílusban.

A gyulafehérvári székessygyház északkeleti apsisa.

Ez volt az első tiszta gót építkezés Hazánkban.

Felkutattam, hogy honnan jöhettek hozzánk ennek az iskolának mesterei. A nyomok Trierbe vezettek, ahol a Liebfrauenkirchehez tartozó kolostorban egyenlő fejlettségi fokon álló, azonos felfogással épült, Gyulafehérvárnál 10–15 évvel korábbi gót emlékeket találtam.

A gyulafehérvári székesegyház déli oldalán levő egyik pillércsoportnak oszlopfeje a XII. századból.

Ismeretes az 1277. évi gyulafehérvári nagy tűz, mely a templomot is megviselte. A rongálmányok helyreállításával a székeskáptalan János mestert bízta meg, kívül 1282-ben szerződést kötött.

Ebből a szerződésből tudjuk meg, hogy ez a tűz utáni helyreállítás a déli mellékhajó boltozatainak megújítására és egyéb részek javítására vonatkozott. János mestert művészi tökéletességgel készült fejlett gót stílus alkotásairól könnyen felismerhetjük. Ő állította helyre az északkeleti apsiszt is, nagy művészi készséggel.

A XIII. században eszerint a gót stílus kialakulásának legszebb korában négy iskolának mesterei fáradoztak a székesegyház helyreállításán, akik a fejlődésnek különböző stádiumban levő formáival gazdagították a templom művészi becsét.

A XIV. század nálunk a gót stílus fénykora, szintén képviselve van a templomon Széchy András püspök építkezéseiben, aki 1320—40 között a délnyugati torony közbeeső két emeletét építette ki s a nyugati főbejáró kaput, gazdag stilizált ornamentikával.

A XV. század formáival is találkozunk Hunyadi János építkezésében, aki a marosszentimrei diadalának emlékére a gyulafehérvári székesegyházat, melyet maga és családja részére temetkezési helyül jelölt ki, gondosan restauráltatta és a délnyugati torony felépítését az utolsó három emeletnek ráhelyezésével befejezi. A torony emeletek közötti finom tagozása párkányok értékes alkotásai a késő gót stílusnak.

A torony kiépítését eszerint a XIII. század első restauráló mestere kezdte, mint látjuk Széchy püspök folytatta és Hunyadi János fejezte be. Mai nehéz főpárkányát Bethlen Gábor helyeztette rá 1620-ban, sisakját pedig Haynald Lajos püspök a XIX. század közepén.

A XV. század végén 1496-ban az északi előcsarnokot gazdag hálóboltozattal látták el, s ezzel behozták a legkésőbbi gót stílust is; miáltal a középkori építészet minden századának formái Szent István királytól kezdve egészen a reneszánsz fellépéséig megtalálhatók a székesegyházban.

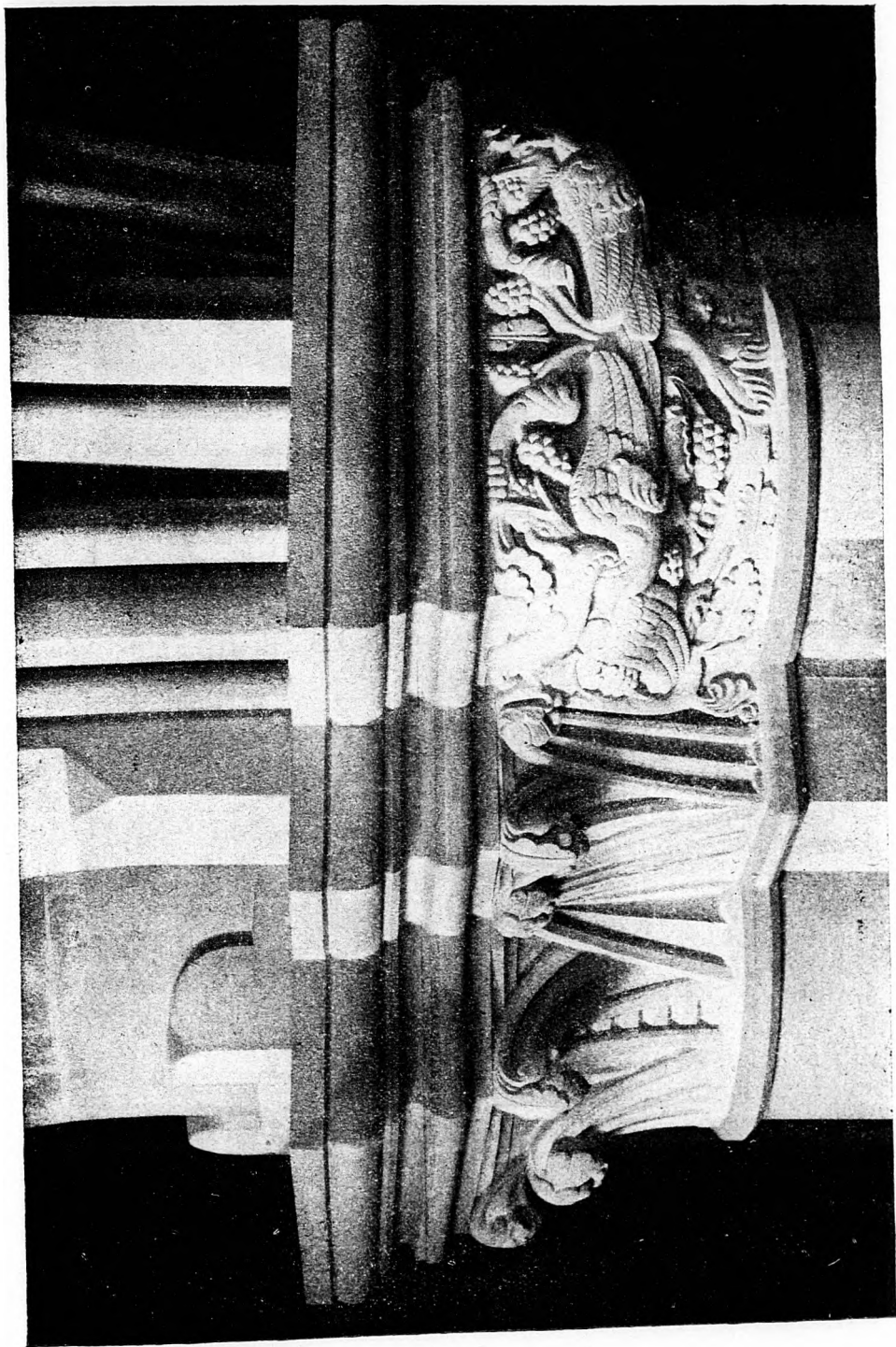
Ezzel válik élő műemlékünké, egymaga felőleli építőművészetünk egész történetét, de nem áll meg a középkornál.

A *reneszánsz* korán vonul be Gyulafehérvárra, korábban, mint azt több más nemzetnél látjuk, már a XV. század végén, 1496-ban érezteti hatását az említett hálóboltozat profiladásában, 1512-ben pedig az olasz reneszánsz legtisztább formájában jelenik meg az északi előcsarnok átalakításánál, melyet Lázó János meghívott olasz mesterrel készítettett.

A kapuzat és az előcsarnok sarokéleit szegélyező kövek gyönyörűen illeszkednek bele az egyébként még román stílus építménybe. A kapu fölötti felépítményen a reneszánsz díszek a koronázópárkánnyal együtt szintén Lázó János idejéből valók.

Hét évvel ezután Várady Ferenc püspök az ú. n. Széchy-kápolnát bővítette ki és feljáró lépcsőt épített a zenekórushoz szintén olasz reneszánszban.

De képviselve van a székesegyházban a *barok* stílus is.

A gyulafehérvári székesegyház déli oldalának szabadon álló pillérfejezete helyreállított alakjában.

III. Károly király a XVIII. század elején Visconti olasz építésszel a nyugati oromzatot készítteti, melyben figurális dísz is látható.

Demeter nagyprépost pedig a szentély déli oldalán új sekrestyét épített, melyhez barokk ajtó vezet a sekrestyéből.

Ez az egy emlék is igazolja, hogy építőművészetünk bele tudott illeszkedni a nyugati nemzetek művészi fejlődésének minden stádiumába.

Kezdetben kivált a román és az átmeneti stílus korában nálunk is szerzetes rendek művelték az építészetet, monumentális kolostorokkal és templomokkal gazdagították művészetünket, behozván a nyugati kultúrát, mely nálunk meghonosodott, asszimilálódott és a további fejlesztésre termékeny talajra talált.

*

A nyugati művészeti irányzat mellett azonban néhány erdélyi emlékiünknel szórványosan a keleti kultúra hatása is mutatkozik.

Szent István az országban építőművészi kultúrát még nem talált, a római emlékek akkor már romokban voltak.

Nyugat és kelet között állván nem a keletihez, hanem bölcselethez előrelátással a nyugati irányzathoz csatlakozott.

Ismeretes a bizánci stílus terjeszkedő ereje, mellyel fejlődésének területéről, keletről eljut nyugatra Sziciliába, tért hódít Veneziában, ahol az örökbecsű San Marco székesegyházat alkotja, onnan továbbterjed Délfranciaországba Périgueuxbe, ahol a S. Front temploma épül. Mindazonáltal bizánci építészet nyugaton elszigetelt jelenséget képezett és így volt ez nálunk is.

Míg a Balkánon a XI. XII. század egyes példáinál még mutatkozó nyugati építészeti modort, a román stílust, a görögkeleti vallással együtt terjeszkedő bizánci stílus másodvirágzása teljesen kiszorította és míg a bizánci stílus másutt is, mint pl. Oroszországban úgyszólván kizárólagos uralomra jutott, addig nálunk a görög egyház terjeszkedésének területén sem tudott a meghonosodott nyugati kultúrával szemben tért hódítani.

Sokkal szórványosabban lépett fel, mint Olasz- és Franciaországban és összevéve is csak néhány kis jelentőségű emléket alkotott.

Erdélyben pedig, ahol a románok bevándorlása óta az oláhlakta vidékeken tömegesen kellene ilyen bizánci templomoknak lenni, csak nagyon kis számban találhatók. S ha szemügyre vesszük ezeket az emlékeket, nyomban felismerjük, hogy ezek sem egyöntetűek: különböző időben készültek, különböző típusok szerint, többnyire nem is tisztán, hanem a nyugati művészet formáival keverve.

Ezek közül megnevezem a hunyadmegyei *demusai* templomot. Meglepő festői megjelenésű kisméretű templom ez a XII. század. Meglepő festői megjelenésű kisméretű templom ez a XIII. század elejéről.

Négyszetes középtere fölött — eltérőleg a bizánci felépítéstől — a csegelyes kupola helyett egy kimondottan román stílusú centrális torony van, német módon épült sisakkal, melynek felső része idők

folyamán leomlott, úgy hogy ma a templom belsejéből a szűk középtérről az eget láthatjuk.

Festői képét emeli az a körülmény, hogy a templom köveit a közelben fekvő, Sarmis dák király által alapított Sarmisaegetusának, a rómaiak nagykiterjedésű Ulpia-Trajánjának romjaiból szedték össze és azon sorba helyezték el, ahogyan a szekerek hozták.

A gyulafehérvári székesegyház északi előcsarnokának kapuja.

Így adódott, hogy festői összevisszaságban apró kövek fölé óriási méretűek is kerültek és hogy a templom belsejében a középtér pilléreit is két-két egymásfölé helyezett római sírkövből rakták, melyek patinájukból ítélve elhozataluk előtt — évszázadokig állottak már szabad ég alatt.

E sírköveken római feliratok vannak; az egyik Traján császár hadvezérének *Longinusnak* sírfelirata a római áldozati lóval. E miatt tartották ezen emlékeket sokáig Longinus mauzóleumának.

Tudósaink közül sokan voltak ugyanis tévedésben, kiknek képzelete a sisaknak csúcsától megfosztott, amúgy is szűk tornyot kémény-

nek tartotta, amelyen át távozott volna a rómaiak szertartásainál az áldozati füst.

Hunfalvy János így ír erről:

„Azok, akik úgy vélik, hogy a *Demsusban* levő római építmény sírbolt volt, állítják, hogy Traján császár építette fel *Longinus* katonai tribunus emlékére, ki a dákok hatalmába kerülván, méreggel végezte ki magát.“

Vizsgálataim óta szünt meg a demsusi templom római mauzoleumnak lenni.

Megnevezem továbbá a *vajdahungadi gör. kath. templomot*.

Kéletkezésének kora bizonytalan; a részletekből ítélve az építkezés kora a XIII. századra tehető.

A szűk, mindössze 2·40 m átmérőjű középteret négy vaskos oszlop határolja, mely felett a körüljáró dongáinak keresztezésére helyezett tambouren nyugvó kupola van.

A szentély esücsban végződik. Az előcsarnok a XVI. századból, a vaskos torony a XVIII. századból való. A tambour külseje itt is a román stílus formaadásával mint középponti torony van kiképezve.

A templomot annakidején igen szépen festették ki. A szentélyben álló szentek sora, a kupolában a többszörös életnagyságú Krisztusfej bizánci modorban készült, míg az oszlopokra és a körüljáró falaira elég érdekes dekoratív festés került, melybe hazai motívumok is belevegyültek.

Számtalanszor élveztem a szép összhangot, melyet a művész kompozíciója és színezése létesített.

Egy alkalommal sem mulasztottam el a helybeli gör. kath. esperest figyelmeztetni a festés nagy értékére, s kérni, hogy ügyeljen ezekre a falképekre, ne engedje, hogy hozzá nyuljanak.

Egyik erdélyi utam alkalmával ismét odakerültem. A pópa, aki ezelőtt mindig velem jött, mikor a templomba bementem, most nem tartott velem, csak a kulcsokat adta át. Megrendülő látvány tárult elém: komor, sötét falak, eltűnt a rajz, a szín, a pompa. Megtudtam, hogy egy vándor festő a freskó felfrissítését elvállalta; firnisszel itatta át a falakat, melyekre ujjnyi por rakódott rá.

Ekkor mondtam és mindig mondom:

„Az idő viszontagsága emlékeinken száz év alatt nem pusztíthat annyit, mint amennyit a tudatlanság egy nap alatt tönkretelhet.“

Egy további bizánci emlék *Guraszádán* van. Egy apró falusi temetői templom ez, melynek középteréhez négy parabolikus aspis esatlakozik. A középtér felett belül kupola, e fölött kívül négyzetű torony emelkedik, ami egymagában véve szintén nyugati irányzat. A harangtorony mögött keskeny előcsarnok van.

A templom belsejének és az előcsarnoknak festése a XVI. századból való: maga a templom korábban épült.

Az előcsarnokban a bűnök jelenetei elriasztó módon vannak ábrázolva, szerencsére már alig láthatók, mivel mint Hunfalvy már 1864-ben megjegyzi: „Az előcsarnokban tüzet raknak, melegednek, befüstölik a falakat.“

Ezek az emlékek világosan mutatják, hogy Erdélynek a románok által lakott vidékein sem tudott meghonosodni a hozzájuk legközelebb álló bizánci építészet, s eltekintve egy néhány községtől, ott is mindenütt a magyar kultúra teljesítményeivel találkozunk.

A XV. század fényes korszakát alkotja építőművészetünknek, melynek kimagasló fejlesztője *Hunyadi János* volt, kinek franciaországi útja az építkezések iránti előszeretétét még tetemesen fokozta.

Műemlékeinknek egész sorozata neki köszönheti keletkezését, kivált Erdélyben számos új templom építéséről és több réginek helyreállításáról gondoskodott. Ezek közül csak egy néhányról óhajtok meg-

A guraszádai görögkeleti templom.

emlékezni. Hunyadi János *Marosszentimrén* 1442. évben kivívott fényes győzelmének emlékére a hagyomány szerint „Isten dicsőségére“ három templomot építtetett: a *marosszentimreit*, az *alsóorbóit* és a *tövisit*.

Mind a hármat megvizsgáltam.

A *marosszentimreit*, amikor a fentartást célzó biztosítási munkákat végeztem. Az egyhajós templom a XII. századból a XIII. századba átmenő időből való. A déli bejáró kapuján kifaragott díszítő elemek is igazolják, hogy román stílusban épült.

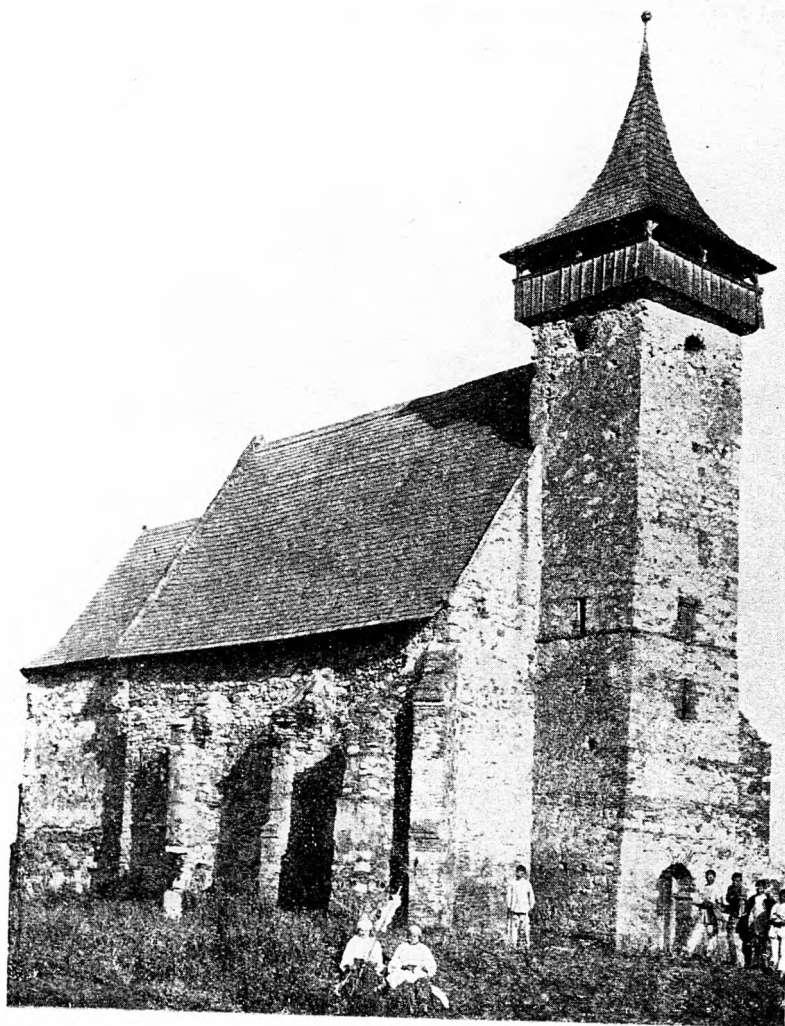
Hunyadi János átépítette. A hajót sík menyezetével meghagyta, de ablakait gót mérműves rendszer alkalmazásával megnagyobbította.

A szentélyt megújította — az eredetinel jóval nagyobbra — a gót stílus tökéletes formáival.

Korának modorában a hajók falaihoz is támpilléreket toldottak, melyek bekötés hiányában jórészt elváltak.

A mostani torony a XVIII. században épülhetett; a régi torony alapjait megtaláltam, jóval nagyobb a mainál.

Az *alsóorbói* templomot sem Hunyadi János építette, ezt is csak restauráltatta; még annyi munkát sem végzett rajta, mint Marosszentimrén.

A marosszentimrei ev. ref. templom.

Ez a templom már romban van. A még fennálló részek világosan mutatják, hogy a gót stílus korában készült ablakait utólag illesztették be az eredetileg XIII. századi építkezésbe. Az ablakok megnagyobbításán kívül, csak faljavítások vallanak Hunyadi János korára.

A *törvési* róm. kath. kolostor-templomot azonban alapjától fogva újonnan építette Hunyadi János. Ez is egyhajós, hosszúra nyúlt szent-

téllyel, eredetileg gazdag bordás hálóboltozattal, melynek ma már csak a kiindításai vannak meg.

A tornyot a sekrestye fölé építették, a szentély északi oldalára. Ez a kolostor-templomoknál gyakran előforduló elrendezés nálunk is

A tövisi templom kapuja.

szokásban volt. A toronynak a XVIII. századból eredő sisakja, — ahogyan a képen még látható, — ma már nincsen rajta. Közvetlenül a háború előtt leszedték, új sisakot akartak rátenni, de az már nem készülhetett el.

A tövisi templom szép arányokban épült, gyönyörű részletképzéssel. Különösen szép a bejáró ajtaja, melynek mérmű díszítésű timpanonjában a Hunyadi címer van — nyitott szárnyú holló csőrében

a gyűrűvel — alatta pedig az ország almája után a következő felirat olvasható:

ANNO DOMINI 1448
JOHANNES DE HUNYAD
REGNI HUNGARIAE GUBERNATOR.

Hunyadi János *Déván* is épített templomot, illetve itt is csak restaurált, mert ennek a XIII. századból eredő templomnak is meghagyta a hajóját, de új hosszú szentélyt helyezett hozzá gazdag hálóboltozattal, a nyugati oldalára pedig vaskos tornyot emeltetett, mely szépen dominálta a környéket, s hivatva volt századok viszontagságainak ellentállani.

A templom körül — úgy mint Marosszentimrén — itt is erős védőfalakat épített.

Ezt az emléket is szerettem, sokszor jártam ott; egy alkalommal *Déván* járva ismét fel akartam keresni, de nem találtam meg; a tiszteletes úr lebontatta! Előbb Hunyadi János tornyát, azután a XIII. századból eredő hajót mesés szépségű freskóival együtt és mikor odaérkeztem éppen a szentély lebontása volt soron s nem kis munkámba került azt megmenteni!

A tiszteletes úr azután elmondta, hogy Hunyadi János emlékére, dicső alkotásának megörökítésére, a templom stílszerű helyreállítására rendezett országos gyűjtés nem remélt jó eredménnyel végződött. A presbiterek megállapították, hogy annyi pénzből egy új templom is kitellik, mire nyomban hozzáláttak az új templomnak helyet csinálni.

Hunyadi Jánosnak főalkotása azonban saját törzsvárának kiépítése volt *Vajdahunyadon*.

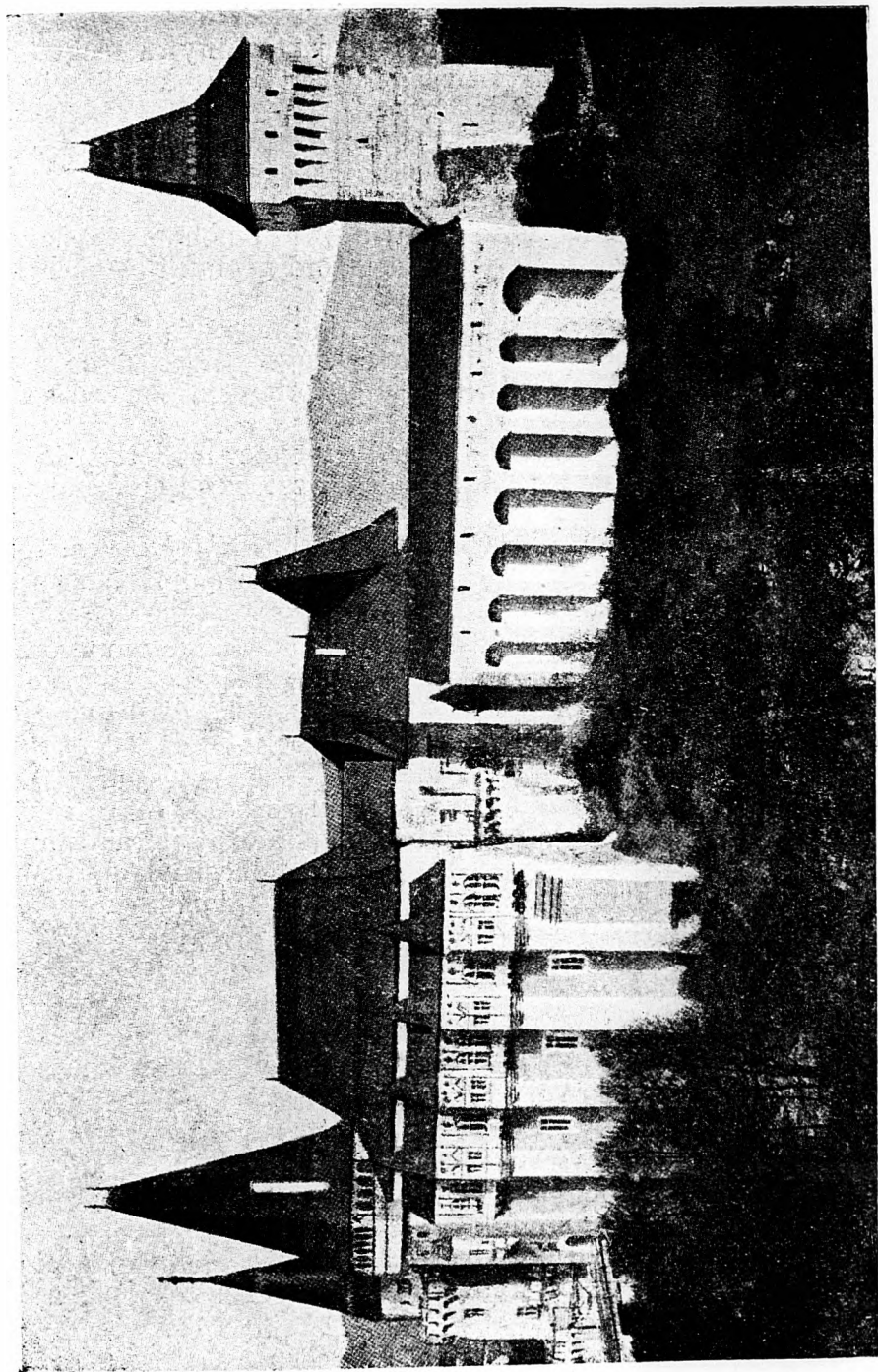
A hunyadi vár ugyanis régibb keletkezésű, a monda szerint is, mely a nép között még ma is él s mely három királyleányról beszél, kiknek a tündérek minden kívánságuk teljesülését ígérték. A királyleányok várakat kívántak: az egyik *aranyból* akarta, s felépült az „*Arany*“ hegyén Piski mellett az „*Arany-vár*“; a másik *ezüsből* kívánta és felépült a Maros mentén kiemelkedő 371 m magas hegyen a *dévai vár*; a harmadik *vásból* gondolta, s felépült a Zalasd patak mentén a regényes fekvésű *Hunyad vára*.

A monda továbbfűzi, megbünteti a nagyravágyást: *Arany vára* teljesen el fog pusztulni, *Déva vára* romba fog dőlni, *Hunyad vára* — a legszerényebb — meg fog maradni.

Az *Arany-hegyen* kerestem a várat, de csak az alapfalak csekély maradványait találtam meg.

Déván nagy kiterjedésű fontos vár volt, melynek jelentőségét fokozta kitűnő fekvése, uralta a Maros völgyét és a Maros partján vonuló országutat. A vajdahunyadi várral egyidőben emelték. A XV. században megerősítették, védműveit kiterjesztették, úgy, hogy Erdély legjobb erősségeinek egyike volt.

A Hunyadiak idejében a felső vár lakóházai is kibővültek. Egy gazdagon tagozott kapuzatot találtam a felső várudvarban ugyanattól a mestertől, aki Vajdahunyadon is dolgozott Hunyadi János idejében, a XV. század közepén.

A vajdahunyadi vár nyugati oldalának képe a vészlolyo-óval és a Nebojsza-toronyal.

A vár 1607. óta az erdélyi fejedelmek birtokában volt.

1752-ben még újból megerősítették, 1800-ban pedig már feladták, részben lebontották és elhagyták. Felszerelését el is árverezték.

I. Ferenc királynak, aki 1817-ben fent járt, annyira megtetszett a vár, hogy annak helyreállítását elrendelte. Ez a munka 12 évig tartott és 216.000 forint költséggel járt.

1849-ben Bem tábornok rendeletére Forró ezredes a várat körül fogta és az osztrák várórséget kiéheztetéssel megadásra bírta. A honvédek bevonultak, odahelyezték készleteiket, hadiszereiket, de néhány hét múlva egy régi tűzakna felrobbant, a vár rombadőlt, a honvédtűzérek nagy részét a romok alá temette. Azóta nem állították helyre, falai mind jobban pusztulnak.

Déva egykoron Decidava néven ismert dák telepítés a Hunyadiak korában, de kivált a fejedelmek idejében virágzó város volt.

A „Magna Kuriát“ Bethlen Gábor létesítette és a XVIII. század szép barok részletekkel gazdagította.

A külső, már lebontott kapuján a Bethlen-címer mellett a Zsoltárból vett felirat volt olvasható: „Az ur megőrizze az te bemeneteledet és kijövedeteled.“

Hunyadi János legnevezetesebb építkezése *Vajdahunyad*. Mint a várnak évtizedeken át restauráló építész, feladatommá tettem építési korainak felkutatását.

Vizsgálataimnál figyelembe vettem az alaprajzi elrendezéseket, a felépítés módozatait és tekintetbe vettem az átalakításokat, melyek a támadás mindenkori eszközeihez alkalmazkodtak és a növekedő lakásszükségletet is kielégítették.

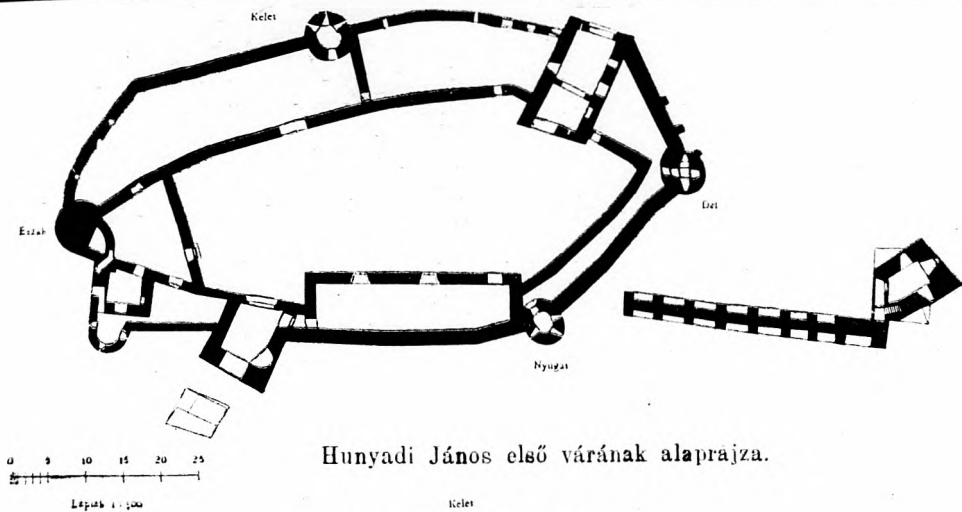
Megvizsgáltam a kövek formai alakítását, az építészeti részleteket, a profilképzésnek és az alkalmazott profilszerkesztéseknek elveit, de ezenfelül megfigyeltem a gyakorlati szempontokat is, a technikai kivitt, a kövek közötti habarcs összetételét, a felhasznált építőanyagok mineműségét, eredetét és megmunkálását, nemkülönben a kövek elhelyezésének módját.

Ezen gyakorlati szempontokat műtörténészeink vizsgálataiknál eddig nem vették figyelembe. Ennek tulajdonítható, hogy ott, ahol elég írott adat nem állott rendelkezésre, a kormeghatározás kérdésében műtörténelmünkben annyi ellentmondást találunk.

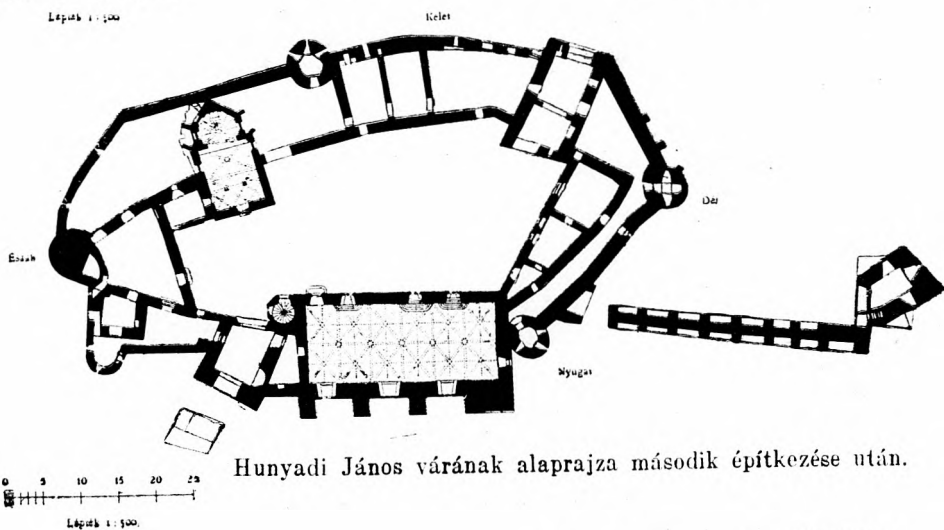
A legkisebb részletekre is kiterjedő kutatásaimból kiadódott, hogy Vajdahunyadon több egymásba épített vár van, melyeket a következőkben egyenként fogok ismertetni.

Az *első várat* a hagyomány szerint a rómaiak építették volna. Ez nem nyert beigazolást, római falakat a várban sehol sem találtam. Ellenben a falak belsejében másodhelyen találtam néhány római eredetű követ; ezek a falrakásnál építőanyagként kerültek bele a XV. században.

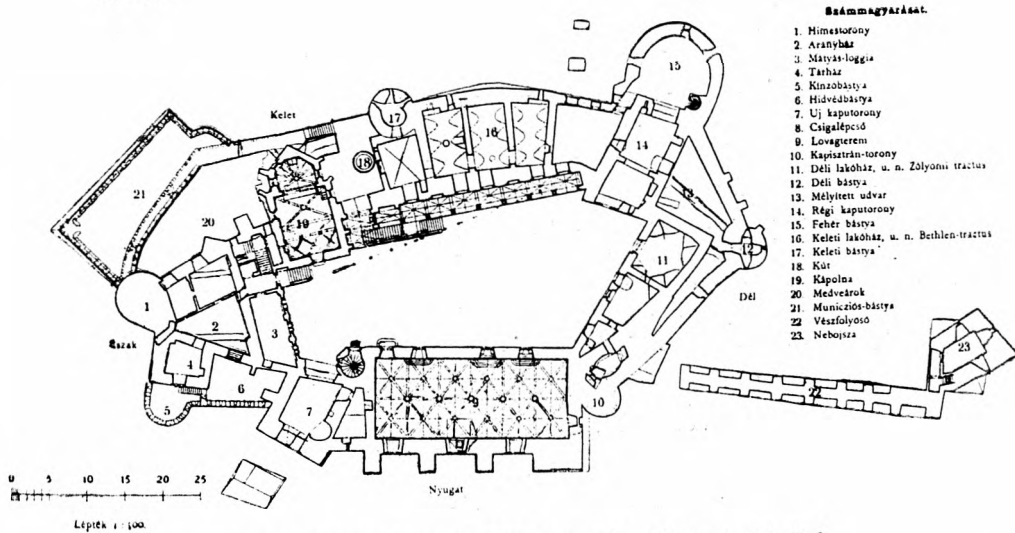
Már 1884-ben, mikor a lovagterem helyreállításánál annak burkolatát raktuk, olyan alapfalakra akadunk, melyek egy előbbeni építkezéshez tartoztak. A kutatást ezirányban folytatva és ásatásokkal kiegészítve, teljes biztonsággal megállapíthattam, hogy a Hunyadiak

Hunyadi János első várának alaprajza.

Hunyadi János várának alaprajza második építkezése után.

Számmagyarázat.

1. Hímestorony
2. Aranybár
3. Mátyás-loggia
4. Tárház
5. Kinzobástya
6. Hűvöbástya
7. Új kaputorony
8. Csigalépcső
9. Lovagterem
10. Kapitánytorony
11. Déli lakóház, u. n. Zolyomi tractus
12. Déli bástya
13. Mélyített udvar
14. Régi kaputorony
15. Fehér bástya
16. Keleti lakóház, u. n. Bethlen-tractus
17. Keleti bástya
18. Kút
19. Kápolna
20. Medvetrók
21. Művészbástya
22. Veszélyoso
23. Nebojsza

A vajdahunyadi vár mai földszinti alaprajzának felvétele.

kora előtt is volt már itten vár, melynek körvonalait a pontos felvételeim alapján készített alaprajzon a fekete vonal mutatja.

Vajdahunyad abban az időben falakkal körülvett egyszerű védett hely volt, egy bejárókapuval, az északi oldalon a lakóházzal. A falak egyes részei ebből az időből még nagy magasságban maradtak, míg más részei elpusztultak, de alapjaik ásatással feltárhatók voltak.

A vár tulajdonképeni kiépítése Hunyadi János nevéhez fűződik, aki Vajdahunyadon két ízben épített: először, mikor a vár birtokát átvette, másodsor, mikor az ország kormányzója lett.

Hunyadi János első építkezése.

Amikor Hunyadi János a vár urává lett, az egyszerű védett helyet erődített várrá alakította át. A meglevő körfal köré második övezetet létesített, korának legtökéletesebb elrendezése, az ú. n. bastionos rendszer szerint.

Az övező falakat négy bástyatorony és két kaputorony erősítette.

A külső falakat és a bástyákat védelem céljából machicoulis pártázzal látta el.

Az első vár lakóházát, a későbbeni „Arany-házat“ változatlanul megtartotta és az utóbb épült lovagterem helyén második lakóházat épített.

A két körfal között elterülő mély udvarok (Zwingerek) vezettek a bástyatornyok aljában elhelyezett védművekhez. Ezeket kutatásaim során ástam ki és tettem hozzáférhetővé, mivel már be voltak temetve.

A természettől legkevésbé a vár déli oldala volt megvédve. Ennek a megerősítésére Hunyadi János nagy gondot fordított.

A szemben levő magaslaton építette fel a különálló, ú. n. Nebojsza (Ne félj) tornyot, amelyhez esatolt *vészfolyosót* felvonóhíd kötötte össze a várral.

Hunyadi János kiterjesztette a védelmet a szemben levő déli magaslatokra is. 182 m távolságban egy második, a Nebojszához hasonló elrendezésű külső tornyot építtetett, melyet védőfalak kapcsolnak a várhoz.

Ennek a külső védtoronynak alsó része 1883-ban még megvolt, de 1884 tavaszán, mikor újból Hunyadon jártam, már földig lebontva találtam. Köveit a szomszédok házaik építésére hordták el.

Tekintettel a vár alacsony fekvésére, Hunyadi János innen még innen is tovább terjesztette a védelmet a szomszédos Szent Péter-hegy tetejéig, ahol azonban az ő korából már csak falnyomokat találtam.

A várral egyidőben építette Hunyadi János kísérete részére a Zalasd-patak túlsó partján az ú. n. *Huszár-várat*, melyet szintén védőfalakkal vett körül.

Onnan a várba nagy híd vezet fel, melynek utolsó szakaszát fel lehetett vonni. A felvonókészülék már ninesen meg, de nyomait még megtaláltam.

Hunyadi János első építkezése csak erődítési jelleggel bírt, művészi tekintetek itt nem érvényesültek, míg a második építkezése a változott célnak megfelelően magas művészi színvonalon állt.

A vajdahunyadi vár lovagterme.

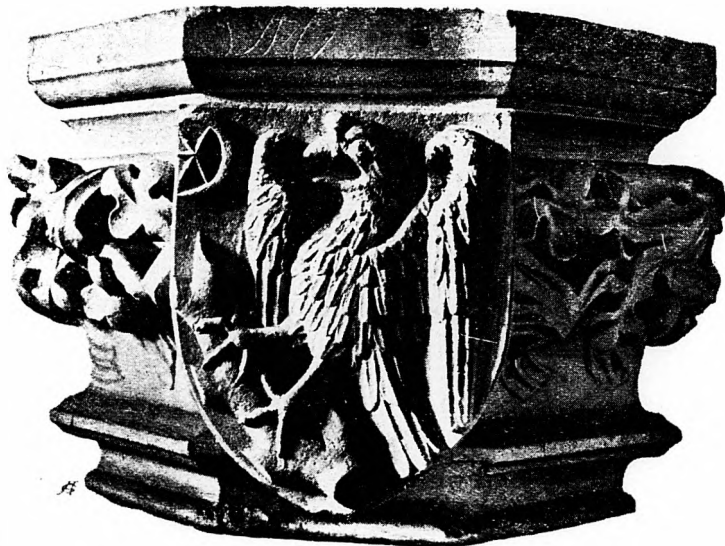
Hunyadi János második építkezése.

A vár falait helyenként kezdetben még megerősítette, de a török ágyúk megjelenésének hatására nem folytatta az erődítést. Hunyadot nem tartotta többé védhető várnak és további építkezéseihez megbontotta azt az erődítési rendszert, melyet korábban saját maga alkotott.

Így a *kápolna*, melyet 1446-ban épített, már átvágja a vár védővonalát és kettéosztja a mély udvart.

A kápolna bejáró ajtaja és karzata a Hunyadi-címerrel van díszítve. Az építészeti részletek határozottan francia mester közreműködésére vallanak: az amiensi székesegyházban láttam a vajdahunyadihoz hasonló mérműves mellvédet az 1440-es évből.

Történelmi nevezetessége a kápolnának, hogy itt búcsúztatta el

Hunyadi János címere a vajdahunyadi lovagterem első oszlopának fejezetén.

Kapisztrán János a hadbavonuló vezéreket és áldotta meg Hunyadi János zászlóit.

1452-ben építette Hunyadi a fényes *lovagtermet*, melynél már teljesen feladta a vár erőd-jellegét, amennyiben ez az építmény saját várrendszerének lövonalába esik.

A lovagterem épülete mellé csigalépcsőt helyezett, mely a felső lovagterembe vezet. Ezt a termet országház céljaira emeltette Hunyadi János és tartott is benne több ízben országgyűlést.

A lovagterem és a hozzá csatlakozó Hunyadi-loggia formái és arányai, a holtozatok változatos szerkezetei és a gazdagon alkalmazott szobrászmunka finomsága eme nagyértékű történelmi emléket egyúttal művészi szempontból is örökbecsűvé teszik.

A kéthajós lovagteremben öt márványoszlop áll. Az első oszlop

fejezetén elől Hunyadi János címere, a gyűrűs holló, mögötte Szilágyi Erzsébet címere van kifaragva.

A második oszlop fejezetén felirati szalag fut végig a következő szöveggel:

HOC OPUS FECIT FIERI MAGNIFICUS JOHANES DE HUNYAD REGNI HUNGARIAE GUBERNATOR ANNO DOMINI 1452.

Hunyadi János címere a Hunyadi-loggia egyik erkélyéről.

A vár negyedik építkezése Hunyadi János özvegyének, *Szilágyi Erzsébetnek* nevéhez fűződik, aki az „Aranyház“-nak nevezett lakóház fölé emeletet építtetett és elébe loggiát helyeztetett.

Ennek az építkezésnek modora teljesen elüt az előző építkezésektől: a falak kő helyett téglából készültek, a technikai kezelés olasz mester közreműködésére vall.

Művészi szempontból Szilágyi Erzsébet építkezésén finom lelkület, gondos szeretet tükröződik. Dekoratív festéssel élénkítette a vár rideg külső falait, saját loggiáját pedig címerekkel és figurális fal-festményekkel díszítette.

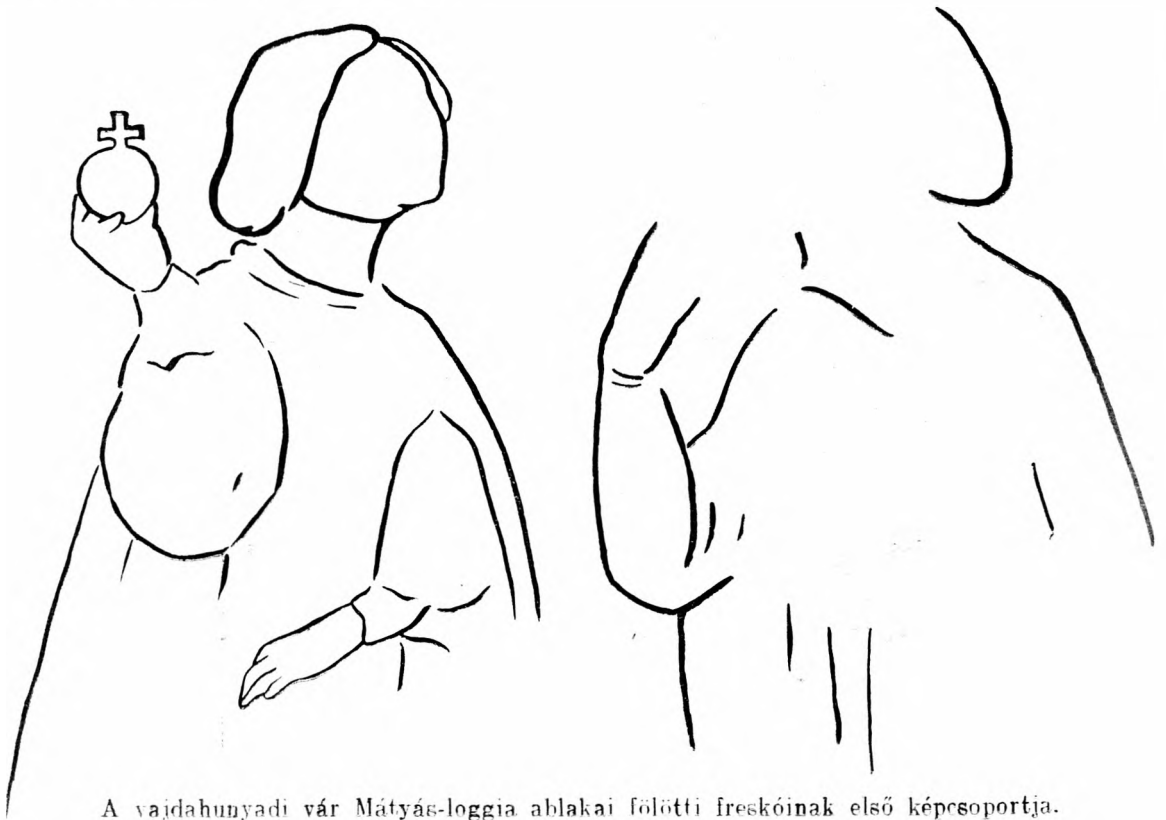
Valamivel részletesebben óhajtok megemlékezni ezekről a képekről, amelyeket Szilágyi Erzsébet ennek a loggiának falaira festetett.

A „Vajdahunyadi vár építési korai“ című tanulmányomban ok-

fejtő bizonyítékát adtam, hogy ezek a képek közvetlenül Mátyásnak királlyá választása után, a loggia építésével egyidőben keletkeztek.

A loggiának az ablakokkal szemben fekvő hosszfalán, a mennyezet alatt festett szegélyt 14 címerből álló sorozat képezi.

A főcímer a közepén — koronán álló gyűrűs holló — abból az időből való, mikor Mátyás már király volt. A többi címer legtöbbször Hunyadiak korában szereplő családoké, sorrendben az országos címer után: Hédervári, Garai, Forgách, Csáky, Bánffy-Losonczy, Alsó-Lendvai Bánffy, Széchy stb.

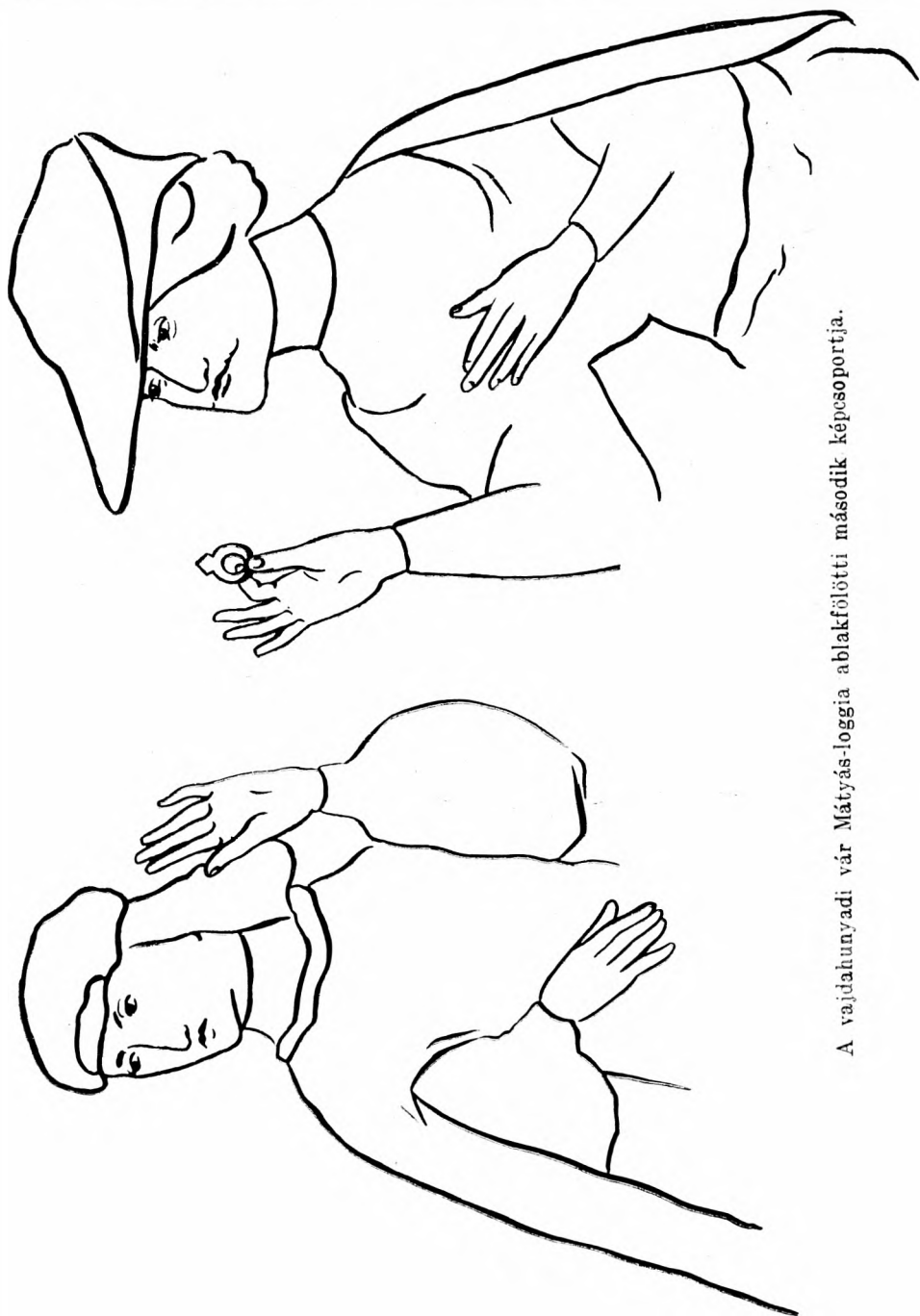
A vajdahunyadi vár Mátyás-loggia ablakai fölötti freskóinak első képsorozatja.

Az ablakfalán a három félköríves ablaknyílás fölött két-két alakot ábrázoló képsorozatot találunk.

Az *első* fiatal férfit ábrázol, aki jobb kezével mintha hívná a szemben álló fiatal leányt, aki magasra felemelt jobb kezében az ország almáját tartja.

A *második* képsoronton a férfi bal kezét szívére teszi, jobb kezében gyűrűt tart, vágyódva néz a leányra, aki elfordítja tekintetét, bal kezének visszautasító mozdulata azt jelenti, hogy „nem akar hinni az ígéretnek“.

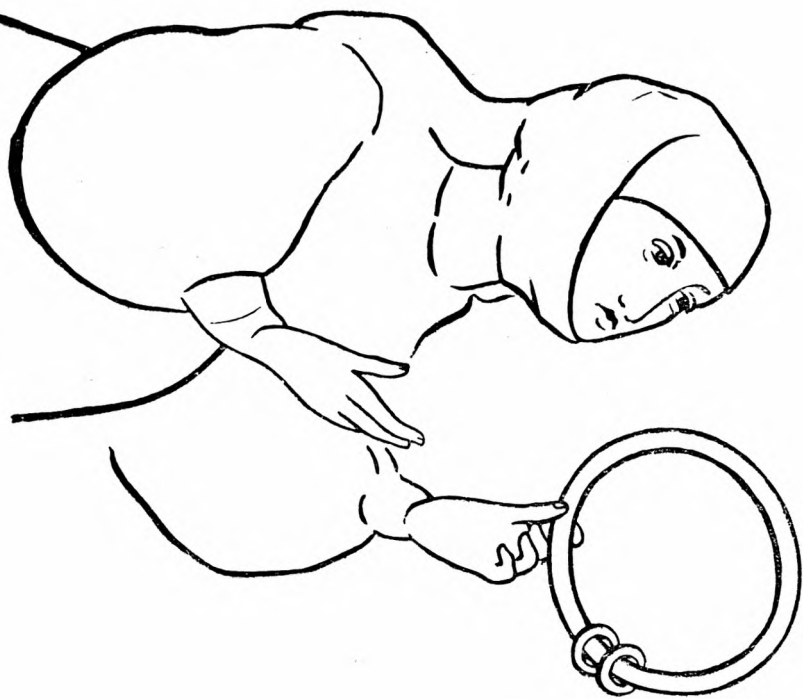
A *harmadik* képen a nő olyan állapotban van már ábrázolva, mint amilyenben a középkorban a főkötő viselete kötelező volt. Szomorú tekintete egy karikára irányul, melyen még rajta lóg a két jegygyűrű. A fedetlen fővel ábrázolt fejedelmi megjelenésű férfi tekintetét a nő-

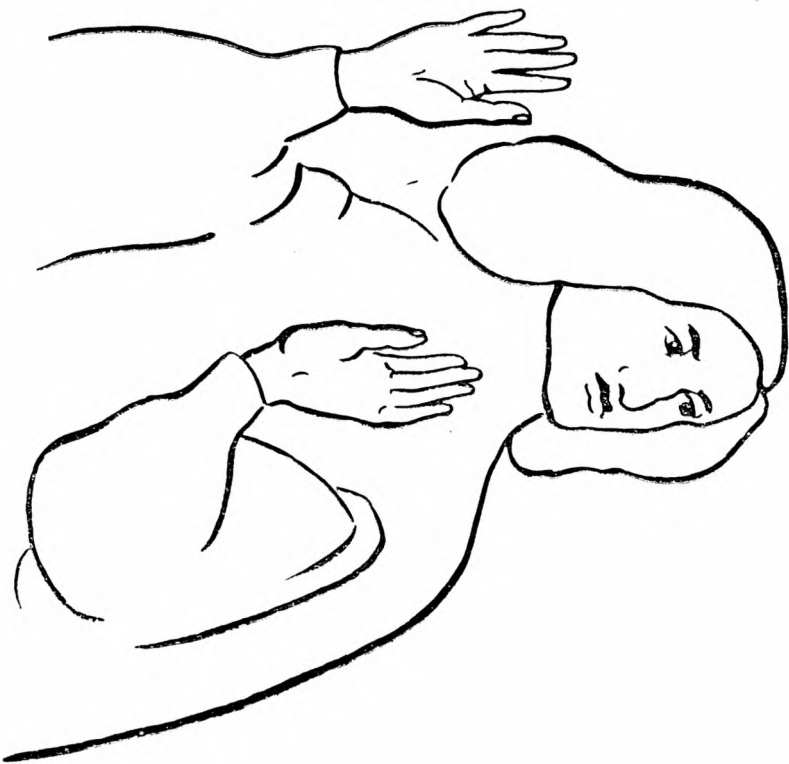
A vajdahunyadi vár Mátyás-loggia ablakföldötti második képsorozatja.

től elfordítva, elutasító mozdulattal mind a két kezével kifejezésre juttatja, hogy „már mit sem akar róla tudni“.

Ezeket a képeket Szilágyi Erzsébet nem ok nélkül festette éppen a Hunyadiak törzsvárába; ezeknek a képeknek mély történelmi jelentőséggel kell bírniok.

A vaidahunyadi vār Mātvās-loggia ablakfolótti harmadik képesoporiņa.

A festőművész finom költői lelkülettel, félre nem érthető módon maga szólaltatja meg alakjait.

A képcsoport tovább fűződik; a következő pilléren már a *gyermeket* ábrázolja, szőkefürtű, gyönyörű arcú fiút, aki kezében az ország almáját tartja. Feje fölött írásszalag van, melynek betűiből kevés maradt meg, de ami megvan, az beleilleszkedik a „*Johannes*“ szóba.

A vajdahunyadi vár
Mátyás-loggia freskókép-
csoportjának folytatása.
A gyermek Hunyadi János.

Ezt a képet a sorozatban egy vadászjelenet követi, *Mátyás* királyt ábrázolva vadkanvadászaton. A gyermek „*Johannes*“ jobb kezével mutat rá — *Mátyásra*!

A képsorozat történelmi igazságról beszél, mely *Mátyás* király idejében még élő hagyomány volt, melyet azután a nép mondanévként foglalt, úgy, mint azt *Heltai Gáspár* a „*Magyar Krónikájában*“, mely Kolozsvárt 1575-ben jelent meg, részletesen leírja. Eszerint 1392-ben *Zsigmond* király Dán moldvai vajda ellen hadbavonult... Idézem *Heltait*:

„És Budáról kindulván, Magyarországon által méne és beméne Erdélybe. Mikoron az Istrigy mellett, Déván fellyül táborba szállott volna“ ismerte meg *Zsigmond* a Morzsinai nemes leányt. Majd így folytatja:

„A hadból visszajóvén, ennek utána esmét Erdélyben általméne és esmét megszálla az Istrigy mellett, szinte az előbbeli helyen“ — ekkor adta a gyűrűt „jegyül“ és ezenkívül „cédulát“ is *Zsigmond* a leánynak.

De Heltait jóval megelőzőleg *Bonfini*, Mátyás király kortársa is ír a hagyományról, aki szerint „Zsigmond *Morzsinai Erzsébetnek* gazdag adományokon kívül *gyűrűt* adott át, hogy majdan ezzel igazolja születendő gyermekét. A leányt ezután csakhamar egy oláh nemes vette el.“

Továbbá így ír *Bonfini*:

„A gyermeket *Jánosnak* nevezték, akinek kezéből egy alkalommal egy odarepülő holló ragadta el a drága gyűrűt. A férj íjat fogott, a hollót lelőtte és a gyűrűt visszaszerezte.“

Folytatólag pedig:

„A gyönyörű gyermeket később felvitték Budára. Zsigmond a *gyűrűt* és a *fiút* magáénak elismerte, őt jószággal gazdagon megajándékozta.“

Ezt mondja *Bonfini*, Mátyás király történetírója. Különben egy okmánnyal is rendelkezünk, mely szerint Zsigmond király 1409-ben a „Hunyadvár“-nak nevezett nagy kiterjedésű királyi birtokot *Hunyadi János* részére Wajknak, Hunyadi mostohaapjának adományozza a hunyadi várral együtt; ugyanakkor kapta a család a *Hunyadi* nevet és a címet.

A címeren levő gyűrű, melyet a holló csőrében tart, ugyanolyan, mint amilyent a falképen Zsigmond király ad *Morzsinai Erzsébetnek*. Azt hiszem nem kell a képeket tovább magyaráznom, meggyőző igazmondással leolvasható azokról, hogy a férfi *Zsigmond* királyt, a nő *Morzsinai Erzsébetet* ábrázolja, a szőkefürtű gyermek pedig *Hunyadi Jánost*, *Zsigmond király fiát!*

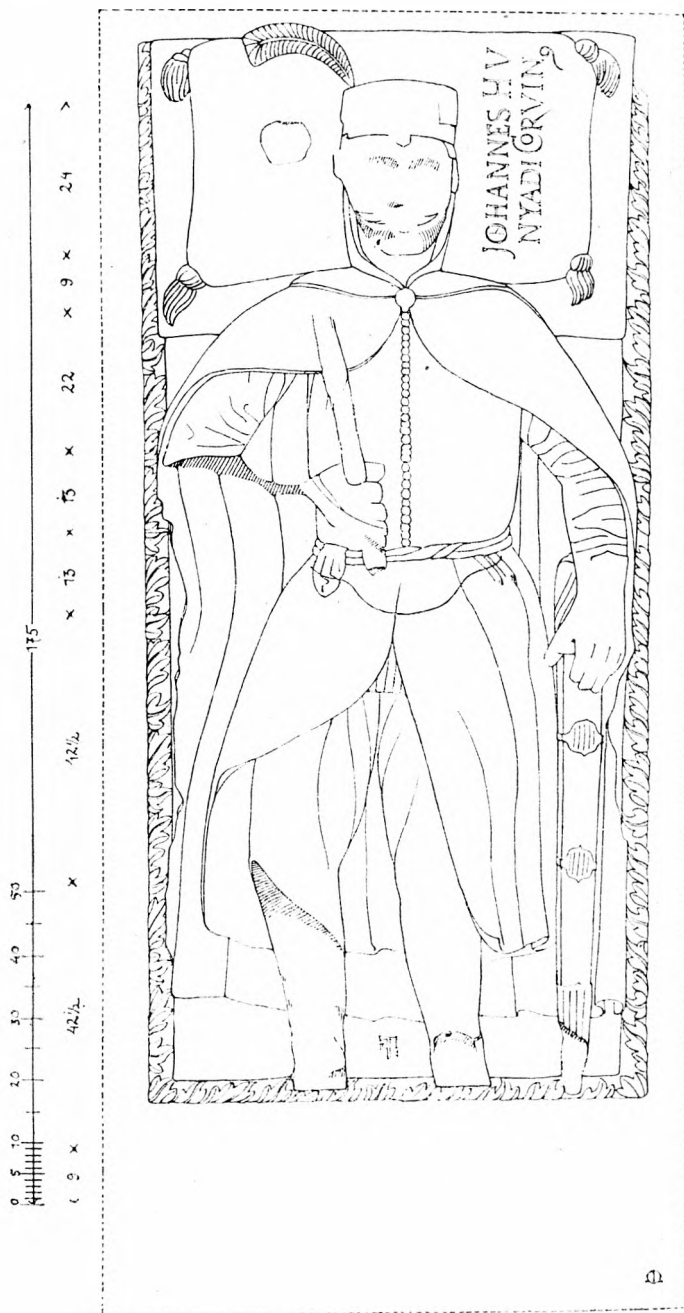
S azt sem kell mondanom, hogy mi más célból festethette Szilágyi Erzsébet a vajdahunyadi vár legelőkelőbb helyére a képeket, mint annak bizonyítására, hogy az ő fia, Mátyás, *királyi vérből* származik.

Először magyaráztam ezeknek a képeknek a jelentőségét a Múzeumok és Könyvtárak egyik vándorgyűlésén Vajdahunyadon, majd közzétettem „Magyarország Műemlékei“ III. kötetében 1913-ban, amely közleményt tudományos vita követett. A vita nemcsak azt mutatta ki, hogy egyetlen adat sem áll rendelkezésre, mely a hagyomány ellen szólhatna, hanem egyúttal a Hunyadi-sírok eddig szintén vitás kérdését is a helyes útra terelte.

Forster Gyula báró úr őexcellenciája, a Műemlékek Országos Bizottsága nagyérdemű tiszteletbeli elnöke és műegyetemünk díszdoktora fáradhatatlan kutatásának, melyet „Hunyadi János származása és a vajdahunyadi freskók“ című örökbecsű művében tett közzé, köszönhetjük ezt az eredményt.

Ez alkalommal nem foglalkozhatom részletesen a Hunyadi-sírokkal. Csak annak megemlítésére szorítkozom, hogy a gyulafehérvári székesegyházban egymás mellett három Hunyadi-síremlék van. Középen *Hunyadi Jánosnak*, a kormányzónak tumbája, fedőkövén a *kormányzó* alakjával. Ezt a fedőlemezt a XVI. század elején, amikor a templomot feldúlták, megesonkították, a kormányzó arcát is összezárták.

A XVI. század közepén az alakot utánfaragással kijavították és a követ, melynek alsó része már hiányzik, újra szegélyezték.

Hunyadi János, a kormányzó síremléke fedőkövének rajza.

Eredetiségében maradt meg Hunyadi János síremlékének két oldalköve gyönyörű domborművekkel. Ezek egyike a törökverő Hunyadinak ütközetét, a másik a győzelmét ábrázolja. A fejnél és a lábnál az eredeti kövek már nincsenek meg, ma a Kendiék szintén szétdőlt sírládájának köveivel vannak pótolva.

A második tumbának, *Hunyadi László* síremlékének már csak a fedőlemeze eredeti, melyet szintén megcsonkítottak és több darabra törtek. A XVI. században ezt is átfaragták.

A harmadik tumba *ifj. Hunyadi Jánosé*, akiről maga Hunyadi János, a kormányzó, 1442-ben írt levelében így emlékszik meg: „*ifj. Hunyadi János, vitézek vitéze, legkedvesebb testvérem Erdélyben elesett*“.

A sírkövön levő felirat szerint itt nyugszik: *Miles Johannes vocatus frater gubernatoris*, vagyis Hunyadi János, a katona, a kormányzó testvére, aki 1440-ben lett eltemetve.

De van ugyanezen a szarkofágon egy további felirat is, a fentiek folytatása „...és itt nyugszik *Johannes Miles junior de Hunyad*, a kormányzó testvéérének fivére“. Vagyis e sírláda két Hunyadi János tetemét takarta: az egyik a „*miles*“-é, a kormányzó mostohafivéréé — aki Erdélyben esett el —, a másik az ifjabb testvéré, „*miles junior*“-é. Ez a kormányzó vérrokona, aki a Rigómezőn esett el.

Kövessük most már tovább Hunyad várának történetét.

Szilágyi Erzsébet után a vár *Mátyás* királyra, majd *Corvin Jánosra* és ennek halála után özvegyének második férjére, *Brandenburgi György* örgrófra szállt. Ezután 1618-ig az *enyingi Török-család* bírta. Ezalatt kétszer égett le: először, mikor *Czibak Imre* 1534-ben a várat megszállta, másodsor, mikor *Mihály vajda* 1601-ben felgyújtotta. Mindkét tüzeset után helyreállították.

Új építkezéshez *Bethlen Gábor* fogott megint, amikor a várat 1618-ban átvette. A fejedelmi udvartartásnak kicsiny volt a Hunyadiak vára s ezért Bethlen Gábor Hunyadi Jánosnak földszintes lakóházai fölé a vár keleti oldalán az ú. n. Bethlen-traktusra emeletet rakatott és a déli oldalon a későbben Zólyomi után elnevezett házra két emeletet épített.

A kápolna boltozatát ugyanő lejjebb süllyesztette, hogy fölötte, az Aranyház I. emelete és a Bethlen-traktus között átjárót kapjon. Az Aranyház előtti védőfal elé kényelmi szempontból terraszszerű bástyát épített, a nyugati kaputorony elé pedig több emeletes magtárat.

Végül a felső lovagtermet két emeletre választotta. *Bajoni Jánosnak* leltára szerint, melyet Thököly Imre fejedelem részére 1681-ben vett fel, alul voltak a „nagy ebédlő palota, az ur háza és az asszonyház“, felül pedig a személyzeti helyiségek.

Az ebédlői terem új mennyezete alatt fejedelmi arképekkel díszített szegély futott végig.

Ettől eltekintve Bethlen Gábor építkezéseinél nem annyira a művészi, mint inkább a gyakorlati szempontokat vették figyelembe.

Bethlen Gábor után István fivére, illetve ennek gyermekei, *ifj. István, Péter és Katalin*, férjezett Zólyomi Dávidné bírták a várat. Majd I. Apaffy Mihály, Thököly Imre és II. Apaffy Mihály voltak a vár urai, végül 1724-ben a kincstár tulajdonába ment át.

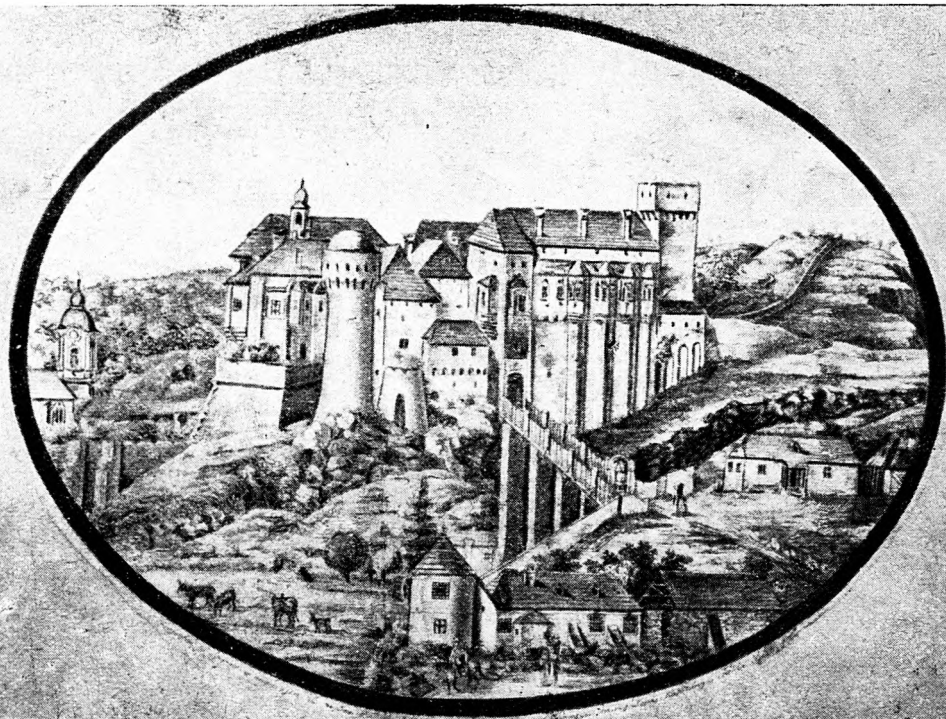
Ekkor a várban állami hivatalokat helyeztek el, amivel kapcsolatban kisebb belső átalakításokat végeztek ugyan, de rendszeres fenntartásról nem gondoskodtak, miért is a vár mindjobban romladozott.

Uj. Hunyadi János (miles) síremléke Gyulafehérváron.

A XIX. század elején *I. Ferenc király* 30.000 forintos adományából javítják, de ezzel a vár korántsem volt helyreállítva. Mutatja ezt egy rendelkezésünkre álló egykorú rajz, melyen a buzogánytorony és a Nebojsza még sisak nélkül vannak ábrázolva. A rajzon a következő felirat olvasható:

„Vajdahunyad vára 1823“ Rajzolta aszerint, ahogy ezen vár mostan áll, *borbátvizi Bája István*, Hunyad Vármegye Insurg(ens) Lovas Kapitánya s Tábla Biró.“

Vajdahunyad várának képe 1823-ból.

A képen még látható Hunyadi Jánosnak a déli magaslát felé húzódó védőfala és a vár előtt elterülő *Huszárvár*, keleti védőtornyaival és lakóépületeivel.

A vár hiányosságait 1823-ban 19 szakaszos versben panaszolja *Tordai Lengyel István* várgondnok, a vajdahunyadi cs. kir. vaskohászati inspektor, *báró Miskei Ferencnek*, az erdélyi fejedelemség akkori kinstárnokának.

Megszólaltatja magát a várat:

1. sz. Mészkösziklának tetejére tette
Talpkövem bátor herosi kezekkel
Azt akarván, hogy neve bennem éljen
Hunyadi János.

2. sz. Gondjai közben menedéke voltam
 S a csaták után kipihente bennem
 Ő magát s nállam nyugodott meg a sok
 Tábori zajtól.

Majd elpanaszolja a vár mostoha helyzetét, de reméli, hogy meghallgatják, mert:

13. sz. Jól tudom vagynak sokan a Hazába,
 Kikben a régi gyökeres magyar vér
 Folyini meg nem szünt, az az egy reményem
 Lelkesít éppen.“

Kérelme valóban meghallgatásra talált: a villámcsapástól sujtott és megrongált várat 1824-ben ismét helyreállították.

Tordai Lengyel István fáradozásának eredménye azonban harminc évvel később megsemmisült: 1854 április 13-án, a szomorú Bach-korszakban, egy lelkiismeretlen „Beamter“ kényelme végett, hogy ne kelljen neki naponta felmenni, a várat felgyújtotta.

Az ezután következő első helyreállítás hunyadvári dr. Arányi Lajos fáradozására 1869-ben indult meg és 1875-ig tartott, mely helyreállításnál akkor, sajnos, nem annyira az eredeti történelmi műemléknek fenntartására törekedtek, mint inkább nemzeti adományra gondolva, vadászkastély létesítésére Rudolf trónörökös számára. Erre a restaurációra mondta jogosan Forster Gyula báró, hogy az 1876. évig végzett munkák célt tévesztettek, kárhavesztek és legnevezetesebb világi műemlékünknek nem hasznára, hanem romlására váltak.

A hosszabb szünet után megindult újabb restauráció már kutató munka alapján, a különböző építési korok tiszteletben tartásával, teljes történelmi hűségben folyt a háború kitöréséig, 1914-ig.

A vár gyakran látta az ország nagyjait. Falai között élt a lánglelkű *Kapisztrán*, ott nevelkedett a lantos *Tinódi Sebestyén* és vendégül látta Vajdahunyad nagy költőnket és szabadsághősünket, *Petőfi Sándort*.

Akkor is szomorú időket élt át az ország: orosz, osztrák és belső lázadók ellen folytatta elszánt küzdelmét *Bem József* tábornok serege. *Petőfi*, mint a vezérkarhoz beosztott tiszt, követte Erdély védőjét és lelkesítette tüzes verseivel a csapatokat. A véres piskii csata lezajlása után látogatta meg a vezérkar Hunyadot, ahol mint László akkori várnagy vendégei, a várban laktak.

Másnap, mikor tovább vonultak, *Petőfi* verses emléklapot hagyott hátra, melyet *Bem* és tisztjei aláírtak, legalul pedig a szerző: „*Petőfi Sándor százados*.“

Ezt az emléklapot annak idején *László Agnesnél*, a várnagy leányánál láttam, aki családi ereklyeként őrizte *Petőfi* sorait. Mikor utoljára beszéltem vele, 70 év körül járhatott és jól emlékezett még a költőre. Megmutatta nekem a bástyát, melyen ülve *Petőfi* a „*Vajda-Hunyadon*“ című költemény emlékezetes sorait megírta:

„Mily hős lakott itt, a nagy Hunyadi!“

„Itten lakott ő, tán olykor épen itt
 Gondolkodék a bástya tetején.
 Innen tekintett a jövőbe ő
 Ahonnan most a multba nézek én.“

majd

Ez a verse még tele van lelkes bizakodással. A sors azonban nem-sokára a honvédek ellen fordult; belső viszály és betegség tetézték a bajt és Petőfi néhány hónappal később kétségbeesetten kiált fel, a szomorú vég előérzetével:

„Egy szálíg elveszünk-e mi? Vagy fog maradni valaki, Leírni a vad fekete Időket a világnak?...” Az a katasztrófa, mely megfosztott bennünket nagy költőnktől, a szabadságharc leverése megkímélte Hunyadot, de most érte az ősi várat a legnagyobb csapás, bennünket a legnagyobb fájdalom: elszakították Hazánktól.

Köveztük a vajdahunyadi vár történetét, láttuk, hogyan fejlődött egyszerű erődített helyből a büszke művé, mely annyi viszontagság után is fennem hirdeti Hunyadi János dicsőségét és sziklára épített emléke marad hazánk sokszázados történelmének.

Előadásom befejezéséhez jöttem.

Ha körültekintünk szép országunk „szemet-lelket andalító” emlékein, eszembe jut Petőfinek hazafias verse:

„Ha a föld Isten kalapja,
Hazánk a bokréta rajta.”

A bokréta virágait az én szemem a műemlékekben látja. Ezek a virágok — túl a határon is — mélyen begyökereztek hazai kultúránknak talajába. Adja a Mindenható, hogy a bokrétából kiszakított virágok ismét nekünk virítsanak és míg vissza nem kerülnek, el ne hervadjanak.

Möller Istrán.

Zárókő a vajdahunyadi vár lovagtermének boltozatáról.

„HISTORIA“

A MAGYAR MULT EMLÉKEIVEL ÉS ESEMÉNYEIVEL FOGLALKOZÓ FOLYÓIRAT

Erősíteni a mult iránti szeretet érzését: ez lapunk tulajdonképeni célja. Aki szereti a multat, az támogatni is fogja törekvéseinket, hogy ügyünk szellemi fegyvere megerősödöttén teljesíthesse hivatását.

Lapunk, a nyári hónapok kivételével, havonta jelenik meg és a törzslapon kívül jelenleg a következő mellékletekkel bír:

PESTBUDAI EMLÉKLAPOK, a székesfőváros multjával foglalkozik és *dr. Gárdonyi Albert* székesfővárosi főlevéltáros szerkeszti.

MAGYAR MÜEMLEKÉK, melyben ismertetésre kerülnek hazánk összes műemlékei. Szerkeszti: *dr. Szönyi Ottó*, a Műemlékek Országos Bizottságának előadója.

HONISME ÉS HELYTÖRTÉNET, a magyar vidék multjával foglalkozik akként, hogy rendszeresen ismerteti hazánk városainak és községeinek történetét a hozzájuk fűződő eseményekkel együtt. Központi szerkesztője: *dr. Lukinich Imre*, a Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi-Könyvtárának igazgatója.

HADIMÚZEUMI LAPOK, a M. Kir. Hadtörténelmi Múzeum hivatalos lapja, mely e múzeum tárgyait ismertetésével és a hozzája fűződő kérdésekkel foglalkozik. Szerkeszti: *Aggházy Kamil*, a múzeum igazgatója.

Mindezen mellékletek havonta, legalább 64 oldalon, felváltva jelennek meg s ezzel évente közel 700 oldalon oly történelmi irodalmat nyújtanak, mely nemcsak tudományos és hasznos, de kellemes olvasmány is mindazok részére, akik a nemzet multja iránt érdeklődéssel viseltetnek.

További mellékletek előkészítésben.

Mutatványszámot minden érdeklődőnek készséggel küld portómentesen a kiadóhivatal:

BUDAPEST, VI. KER., ANDRÁSSY-ÚT 20. SZ.

TELEFON: AUTOM. 299-92.

